

VALTOZO VALOSAGUNK

Lehetőségek, mulasztások

(MOTTO HELYETT) A céduláimat szortírozom, miről is írjak a szervezés ürügyén. Hét kis papírfecni marad végül együtt, bizonyítandó a találekonyosság mindennapos szükségét. És a hasznát, természetesen.

A „szemléltető példa” pedig akkor „kopogtat” az ajtón, Z. barátom érkezik, aki pillanatokon belül összetúrja az íróasztalon a papírhalmot, találemre beleolvass egy-egy lejegyzésbe:

— Most éppen mire pusztítod ezt a drága papírt?

Kelletlenül, a váratlan látogatóknak kijáró, palástolt méreggel kezdeném a választ — „A szervezés . . .” Z. azonnal közbevág:

— Na, akkor ird a következőket! — Kényelmesen elhelyezkedik, diktáló pózt vesz fel. — Szóval, van két ikergyár, az egyik nálunk, a másik Franciaországban. Teljesen azonos a két üzem — egy cég építette! — mindkettőben ugyanazokat a gépeket szerelték fel, és természetesen egyező technológiát vezettek be. Tudsz követni? Ott tartunk, hogy mindkét üzemben pontosan annyi a munkások létszáma is. A különbség csak annyi, hogy ugyanazzal az anyaggal dolgozó, ugyanazt a műtyűrt gyártó francia üzemben húsz-negyven százalékkal jobb a teljesítmény. A hatékonyság, ha úgy tetszik!

Z. szünetet tart. Hatásszünetet.

— Csak nekem csörögne a különbség! Látnod barátcskám, ez a szervezés, ne is feleségünk róla többet . . . Van egy pohár borod?

*

(SZERVEZÉS? ÜGYESKEDÉS?) A Z. által oly magabiztosan összekutyult cédulák sokkal hétköznapibb esetekről tudósítanak. H. I.-ről például, aki nyilvánvalóan „rokona” Z.-nek, legalábbis ami a rámenősséget illeti. Az ifjú üzletkötőre — és segítőképz kollégájára — mérhetetlen számalommal nézett a szomszéd, amikor egy reggel nekifogtak a garázs alapjának kiásásához.

— Nem irigyellek, I. Építkezni manapság kész idegösszeomlás, mégha csak egy nyári konyhát akarsz is összehozni. Az a sok szaladgálás, az „ez sincs, az sincs”-ellátás.

A kételkedő szomszéd estefelé azt hitte, hogy csodát lát, állt H. I. garázsa. Szép vakolatával és a friss mesz illatával messziről is bosszantva az „ez sincs, az sincs”-szaladgálásban elbizonytalanodott, sokkal lassúbb tempóhoz szokott idegeneket. Most, hogy H. I. felidéz a történeteket, alig leplezett elégedettséggel mosolyog.

— Ahogy feljött a nap, még semmi sem volt a telken. Elkezdtük a kollégámmal ásni az alapot, s már a kupica pálnka mellett megmondtam: semmi lazálás, kilenc órára ki kell dobnunk az utolsó lapát földet is! Akkorra ígérték ugyanis az anyagot.

Akaratom ellenére is gonosz mosoly incselkedik H. I.-vel: ígérték . . .

— Ott is volt! Egy tsz-elnöknek tettem már néhány szívszégét, s amikor a telefonba azt mondta, hogy kilencre küldi a sódert, tudtam: akár szólhatok is a kőműveseknek. Ebben az időpontban állapodtunk meg ugyanis a TŰZÉP-pel is, a feleségem révén. . . de ez nem is tartozik ide. Az a lényeg, ki-

lenc órákor sóder, téglá, mesz, cement, min-den, amire szükség volt, várta a kiásott alap mellett a kőműveseket. Nem sokáig persze, pontosan érkeztek azok is. Kommunista műszakot tartottak ezen a napon, itt kellett volna valahol a környéken dolgozniuk, ehelyett felépítették az én garázsomat.

„Lám, így kell ezt csinálni!” — sejteti az elbeszélés alatt H. I. fölényes hangsúlya, ami most meglehetősen keménnyé válik:

— Ne less így rám, mint a tolvajra szokás! Kifizettem én mindent, az utolsó fillérig. Számláim vannak az anyagról, aláírtam a hivatalos menetleveleket, megkapták bérüket a kőművesek is, a láda sörrel együtt. Az csak nem bűn, hogy nem akartam hónapokig építgetni azt a francos garázt?! Ehelyett néhány órára ráragadtam a telefonra, tudakozódtam, közelítettem a lehetőségeket, s egy szombati nap kilenc órájára össze is jött minden. Így kellene, valahogy, nagyban is csinálni — nem gondold?

*

(A BEKALKULÁLT GYEREK) A garázs-építési mutatvány révén a szervezőkészséggel (és nem utolsósorban összeköttetésekkel) bíró ifjú üzletkötő időt és pénzt nyert. Sok időt és minden valószínűség szerint sok pénzt.

Erre spekulál B. S. is, a szervezés meglehetősen különös módját választva. A fiatal műszerész hosszú, ondolált-gyanús hajfűrtöket visel — meg egy darabig.

— Le kell vágatnom, nincs mese, így nem vonulhatok be a seregbe. Igaz, ha minden sikerül, akkor nem sokáig kell viselnem az angyalbőrt . . .

A sejtelmes hallgatás csak pillanatokig tart, nem lát okot arra, hogy tervébe be ne avasson.

— A bolond is tudja, hogy azt leszerelik, akinek két gyereke van. Zsolt ugyan már elmúlt két éves is, mindenképpen akarunk másik gyereket, az asszony már molesztált is, hogy nagy lesz közöttük a korkülönbség. Nekem nem volt sürgős, most aztán változott a „leányzó fekvése”, nem várhatunk tovább, mert megjön a behívó. Össze is hozzuk a második lurkót még a bevonulás előtt, nehogy elszaladjon velünk az idő. Ha ugyanis egy darabig nem engednek haza, akkor lehet, hogy nem szülehet meg a csemeténk az első katonaev letelte előtt. Kár volna minden óra a késedelemért . . .

Fröccsel kínál B. S. Nem is tudom, mire innánk, ha elfogadnám: a reerutabúcsúra, vagy e különös családtervezés diktálta „magültetésre?”

— Számolni kell, mindent pontosan ki kell kalkulálni — folytatja a katonajelölt. — Gondold csak el, hathavi fizetésem, egy fél évem köszönhetem a bevonulás előtt fogant második gyereknek. Ennyivel hosszabb lesz az életem.

Zsolti gyerek közben ott játszik a szőnyegen, nem értheti még, hogy miről folyik a szó. Mint ahogy azt sem tudhatja, miért éppen akkor születik majd a kistestvérke, amikor. A katonai behívóhoz kalkulálva.

*

(AZ UTOLSÓ MONDAT AZ ÁGYBAN) A két gyerek örömét és gondját M. J.-né naponta megéli. A könnyűipari üzemben dolgozó csoportvezető nyugodt, kiegyensúlyozott fiatalasszony benyomását kelti, s mellőzi a huszonévesek oly gyakori panaszait.

— A férjemmel csak önmagunkra számíthatunk, távol élnek a gyerekek nagyszülei. Ezt azért mondom, mert segítséget tőlük

nem kaphatunk, minden rajtunk múlik. Hogy is magyarázzam . . . Nálunk este az ágyban az az utolsó mondat, hogy mit főzünk masnap délután. Reggel az uram megy először munkába, csöndben kel, pakol magának, induláskor gázra teszi a teavizet. Negyed órát, felet, ha nyerek így, de az is jólesik. Én viszem a gyerekeket az óvodába, utána egy kosarat — benne egy cédulával — beadok a boltba az ismerős üzletvezetőnek. Éppen annyi időm marad, hogy fellépjek az utolsó buszra, amivel még pontosan beérhetek a munkahelyemre. Hazafelé az uram — ő érkezik ugye, elsőként — átvesszi a boltban a megpakolt kosarat, otthon meg előkészíti a főznivalót. Amikor hazaérek a gyerekekkel, már megpucolta a krumplit, zöldséget, bepanírozta a húst, összevágta a kelkáposzta-főzeléknek valót . . . mikor mit beszélünk éppen meg. Csak így lehet ezt csinálni. Tudja, mennyi időt takarítunk meg? Az egymást segítő egyetértés hasznáról nem is beszélve! Rágondolni is rossz az egymásra mutogatásra, a kapkodó szaladozásra. A veszekedésekre, mert csak az lenne a vége. Megtervezzük mi a hétvégeket is, pontos rendje van, hogy ki takarít, melyikünk hová viszi addig a gyerekeket. Furcsa, de így jut több időnk egymásra, meg külön-külön saját magunkra is.

A célszerű elrendezésből és előkészítésből születő mutatósabb végeredmény önmagáért beszél. Úgy látszik, M. J.-né mégis szükségesnek vél még egy érvet:

— Nálunk az üzemben újabban megszervezik a nyári óvodát. Amikor tatarozzák és felújítják a gyermekintézményeket, összegyűjtik a dolgozók gyerekeit az üzem kultúrtermébe. Vigyáznak rájuk, foglalkoztatják őket, a szülőknek meg nem kell elmenni szabadságra. A gyár nem kiseddóvó intézmény, mégis vállalták az egészet, mert végül is ez az üzem érdeke: a zavartalanabb termelés érdekében szervezték meg a nyári óvodát. Ha egy termelővállalat így megkönnyítheti a dolgát a szervezéssel — egy látszólag apró, kevés pénzbe kerülő kezdeményezéssel —, akkor miért ne gondolhatnánk erre a magánéletünkben is.

*

(BIZONYÍTÉK A BRIGÁDNAPLÓBAN) Vagy mindkettőre, magánéletre és munkára együtt. Erről beszél É. K.-né, aki kellemes megjelenésével, hamisítatlan eleganciájával éppen odaillik egy áruház divatosztályának az élére.

— Az az igazság, hogy néha akadozott az ellátás, legalábbis a legkeresettebb holmiktól nem mindig kaptuk azt — és főleg annyit —, amit árusítani szerettünk volna. Itt van ugyanakkor ez a rengeteg követelmény, hajhaj, mennyi mindent teljesíteni kell a brigádmozgalomban a címekért. Na már most, mi, vagyis a Tyereskova brigád, kitaláltunk valamit, amivel egyszerre több legyet is üt-
hetünk. Felvettük a kapcsolatot a budapesti nagykereskedelmi vállalat egy brigádjával, már egészen jól összemeglegettünk. Jogos a két pont, mondják a brigádmozgalom értékelésekor már akkor is, ha semmi egyéb nem történik. A java persze még hátravan. Kérdezem én, hová szállít a keresett áruból könnyebben a nagykereskedelmi vállalat? A szimpla üzletfeleknek, vagy a „testvérbrigád” áruházának? Nekünk, persze, hogy nekünk, elvégre ott szava van a velünk együttműködő brigádnak, akárcsak a miénknek itthon, az áruházban. Bejáródott már a verkli, elég

egyetlen telefon is. Jön Pestről a drót, hogy milyen kínálat várható, milyen új cikket dobnak piacra, mi pedig meg is kapjuk igény szerint.

E, K.-né kereskedő, ráadásul a jobbik fajtából való, azt is eladja a vevőnek, amit az éppen nem is szándékozott vásárolni. E kapcsolat révén meg egyébként is jobban megy a bolt:

— A pesti „brigádunknak” is köszönhetően jelentősen növekedett az osztály forgalma. Mutatósbab adatok kerülnek a brigádnaplóba, s ez újabb pontokat szerez a versenymozgalom értékelésekor.

Az osztályvezető és egyben brigádvezető látható elégedettséggel felnevet:

— De még nincs vége, megszerveztük mi ezt alaposan! A kulturális feladatok teljesítése ugyancsak a hármas követelményhez tartozik, igaz, mi tényleg nem azért „szereztünk” színházba menni, hogy a jegyet felmutathassuk. Ha így lenne, akkor a jegyet meg is vásárolhatnánk a közönségszervezőknél, elvégre, ha „pontot szerző” színházjegy kell, akkor mindegy, hogy mi megy a színpadon. Mi azonban szeretünk jó előadásra járni. Telefon Pestre, a nagykereskedelmi

vállalat testvérbrigádjához, ők könnyebben megszerzik, aztán értesítenek, hogy mikor van az előadás, mikor utazzunk. A jegyet azért beragasztjuk a brigádnaplóba, elvégre kell az értékeléshez. De nem ez a lényeg...
Úgy tűnik, valóban nem,

★

(KI ÉR RÁ ARRA?) Bizonyos vagyok benne, hogy a szervezés ürügyén hallok egy-két példát D. I.-től is. A termelőszövetkezetben dolgozó fiatalember családos, együtt élnek a szülőkkel — jó lehetőség ez az életmódszervezés bemutatására. Az ifjú szakember sietve beleharap az összetett szó utolsó tagjába:

— A szervezés... Mondhatom, gyönyörű példákat sorolhatok! Itt van mindjárt az első... Ősszel kezdenék a vetést, amikor kiderül, le van robbanva néhány vetőgép. Ez még hagyján, elvégre előfordul az ilyesmi, de kiderült, tavalyi hibák! Akkor is emiatt kínlódtunk, közben meg senkinek nem jutott eszébe, hogy a vetés megkezdése előtt rendbe kellene tenni a gépeket. Szépen is néztünk ki! Elment két nap, három nap, egy hét, lassan-lassan rendbehozták a gépeket.

De a késedelemnek az lett a vége, hogy mire a tavalyi hibákat kijavították, akkorra meg leszakadt egy darab ég, olyan eső esett. Mondjam tovább?

— Gondoltam, most nem a tsz-ről beszélgetünk.

— ? ? ?

— Úgy értem, a szervezés... otthon...

— Ne nevetess, ki ér rá azzal foglalkozni? Elég megbolondulni itt a tsz-ben is... Az embernek az esze megáll, olyan hajmeresztő dolgok történnek. Bütyköljük a múltkor az egyik traktort, de be kellett látni, hogy ha megszakad az ember, akkor sem lehet használhatóvá pofozni az egyik alkatrészt. Nem megy, emberek? — kérdezi végül a főnök. Nagy nehezen elhiszi, hogy azon már az isten sem segít, aztán meg szó nélkül otthagya a szerelőket. Beül a kocsiba, elutazik P.-be alkatrésztért, anélkül, hogy bárkinek egy szót is szólna. Szépen vagyunk, mondhatom! Ha megmondja, hogy hová készül, akkor magával hozhatta volna a többi szükséges dolgot is. De ő nem szól, indulhat is utána egy fél óra múlva egy másik kocsi. Mit gondolsz, nem kellene ezt kiszámolni benzinebe?

Meg kell hagyni, imponáló hévvel beszél D. I. Kibuggyan belőle a jót akaró mérge, s akárhogy is fordítom a szót, folytatja tovább: „A szántásnál meg... A műtrágyaválasztás, ne is kérdezd, hogy ezek a süketek...”

Lassan végigzongorázzuk valamennyi ágazatot, kisebb-nagyobb mulasztások, szervezési bukfencek mindenütt előfordulnak. Egy idő után aztán nem is erőltetem D. I.-t, az eredeti kérdésre valószínűleg úgysem kapok választ. A hevülékeny ifjú ember példája azonban jól szemlélteti, hogy a közfelfogás szerint szervezni ott kell, ahol termelés van, az üzemben, a gyárban, a szövetkezetben.

Mintha csak ott volna fontos a „hatékony-ság”, s az életmódot nem is tehetné a szervezés mássá. Mondjuk: teljesebb értékűbbé, tartalmasabbá.

★

(BUKÁSAIM) Ha csupán D. I.-vel nem tudok zöldágra vergődni — az még csak hagyján. Bukásaim azonban sokkal számszerűsőbbek.

A háztartást vezető asszony mindent úgy csinál, ahogy azt hosszú évek alatt megszokta, még a moslékosvödört is ugyanazon a helyen tartja. Este pedig kétségbeesetten sopánkodik: „Csak megfőztem és elláttam a jószágot, de már vége a napnak. Semmi látzata...”

A fiatal agrármérnöknek gépkocsija van, otthon „az asszony az úr, ő tudja, hogy mit kell csinálni”; a hét vége meg a szabad szombat — „ahogy alakul”.

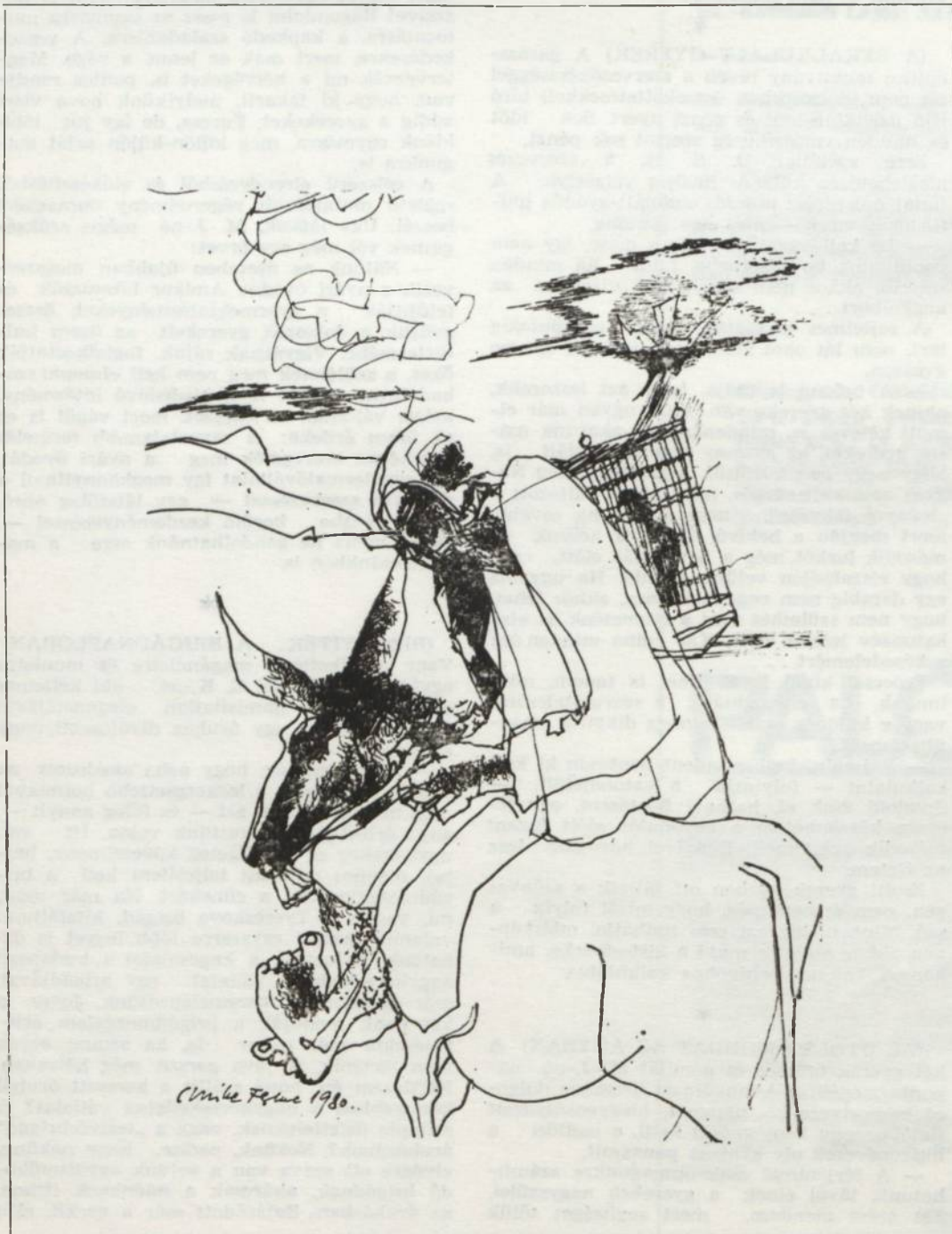
S így tovább. A kevés számú, fantáziára és előrelátásra valló példát nem számítva, idősebb és fiatalabb, segédmunkás és értelmiségi él otthon úgy, ahogy „megszokta”, „ellette”, „ahogy apám csinálta”.

★

(MIÉRT?) „Megmondom én neked, hogy miért. A munkahelyen tervteljesítés van, azzal nem lehet kukoricázni, vért izzadva is szükség van a leleményre. A munkát számon kérik, s ha a hiányzó feltételeket nem pótolja a szervezőkészség, akkor lassan halad az ipse. Manapság egyre inkább ez járja, mellesleg, nagyon helyesen. Otthon meg? Ha elcseszek valamit — tesszem azt, elszúrta az időt és a család nem indulhat el a nótáestre — legföljebb bóg egy sort az asszony. És akkor mi van?”

Igaz. A könnyek úgy is felszáradnak — előbb, vagy utóbb.

Kelemen Gábor

Kockázat és konfliktushelyzet

„Láttam a boldogságot én, lágy volt, szőke és másfél mázsa” (J. A.)

Az életét tudatosan élő és formáló egyén számára is elkerülhetetlenül gondot jelent a környezet bonyolult, félig vagy még annyira sem értett helyzeteiben megjelenő konfliktusok átlátása, a jelenségek mögött meghúzódó összefüggések megértése. A *miért* és *hogyan* kérdései éppúgy felmerülnek a nap mint nap kísértő veszélyekkel szemben, mint a véletlen, előre ki nem számítható eseményekkel. Miért éppen én kerültem konfliktushelyzetbe, miért kell nekem kockáztatnom, s miként kerülhetem el a legkisebb erőfeszítéssel a veszélyeket? — fogalmazódik meg az egyensúlyra törekvő egyénben a kérdés. S ez annál is inkább indokolt, mert a konfliktus nélküli élet a nehézségeket elfedő tetzesztös „színfalak” mögé kerül. A látszat törvényei pedig egyszerűen mozgásba indulnak: a magabiztos és minden oldalról körülbástyázott lét — Max Weber-i kifejezéssel — ideáltípusává válik. Nem szabad persze, arról sem megfeledkeznünk, hogy az élettevékenységek folyamatosságát megteremtő egyensúlyérzés mindennél erősebben hat; az egyén, vállalva akár a kívülrekedés kockázatát is, inkább épít maga köré „öntörvényű” és hamis világot, semmint a konfliktusok végigvitelére vállalkozna. Vagyis, kezdetét veszi az *én világom* és a *másik világ* közti ellentét felerősödése, ezzel teremtve átláthatatlanul számos konfliktushelyzetet.

Éppígy nem nehéz azt sem felismerni: minél inkább elkerülhetővé akarja tenni az egyén a mindig megújuló konfliktushelyzeteket, annál inkább belesodorja magát azokba a csapdába, melyeket a konfliktusok kivédésére állított fel. Nem akarja észrevenni mások csalásait, vállalja akár a „szürke egér szerepét” is, csak hogy megszabaduljon a mások előtt való számotadás felelősségétől. Kiszorítottak, vagy a maga számára alárendelt jelentőségűnek véli azokat a veszélyeket, melyek óhatatlanul behálózják és alattomosan körbefogják életét. A látszólag aktív társadalmi magatartás „veszélyét” is azért vállalja, mert ezzel önmaga számára védőfalakat lát megteremthetőnek. Ezt fejezi ki a védekezés ama közkedvelt formulája is, hogy „szerezd minél több barátot, akik megvédhetnek”. A konfliktusok kikerülésének képzelete így olyan *magatartásszabályozó* tulajdorsággá válik, mely szükségszerűen háttérbe szorítja, vagy másodlagossá fokozza le a konfliktusok végigharcolásának valamennyi lehetőségét és formáját. Persze, a védekezés mégoly rafinált módjainak kiépítése sem szünteti meg teljesen a veszélyérzést, hiszen a látszólagos biztonság- és egyensúlyérzés kialakulása csupán a valóságos veszélyek időleges elodázását jelenti.

Kétségkívül a pillanatnyi elodázás és

késleltetés kiváltképpen alkalmas arra, hogy az egyén a konfliktusok feloldására használható erőit más formában kamatoztassa (például a még nagyobb komfort megteremtésére). Az imént elemzett képzet azonban — illuzorikus jellege következtében — újabb és újabb csapdák életrehívásában működik közre. Mint ahogy Hankiss Elemér „A társadalmi csapdák” című könyvében rámutatott: a „felülről” várt döntések az egyén nullkockázatát váltják ki. Az individuális önigazolás ezért gyakran a hamis, váltig hangsúlyozott felelősségkikerülés egyik módozatává válik. A konfliktusokat elhárító társadalmi „szabályozás” kétségtelenül bizonyos komfortot jelent az egyén számára; ha másként nem, hát úgy, hogy felmenti az okkeresés és önálló döntéshozatal kényszere alól. Sőt, sokszor egyenesen eltiltja attól. Mivel az egyén mindig kész kívülmaradására minden indoklást feleslegessé tevő *magyarázatot* adni, a függőség — mely megszüntethetetlen — még inkább nyilvánvalóvá válik.

A látszat törvényei szerint való élet azonban semmiképp sem szüntetheti meg a „kiszolgáltatottság” érzését, jöllehet ennek felszámolására indult be az egész védekező mechanizmus. A konfliktusokkal való szembekerülés elodázásával még szükségszerűen fennmaradnak az élethen később fellépő veszélyhelyzetek; s ezek egyezsersmind még inkább kiszolgáltatottá és sebezhetőbbé teszik az egyént. A konfliktushelyzetek külső felszámolását az egyén többnyire már a családban megszokja: a nehézségek előli örökös menekülést a szülői beavatkozás teremti meg leginkább. Az „életbe kikerülve” pedig jószerével mindenki a felelősségvállalás kényszere elől menekül, melynek bizonyára oka az is, hogy a döntések meghozatala mindig felülről jött instrukciók szerint történik. Éppen ezért senki sem akarja vállalni sem a tévedés kockázatát, sem a felelősségre vonás veszélyét. Ez a megnyugtató, feszültségeket oldó, a nehézségeket eleve „elrendező” és a saját csapdákat kiépítő magatartás összefonódása okozza a legtöbb katasztrófahelyzetet. Noha az át nem élt konfliktushelyzetek a teljes összeomlásnak pusztán *egyik* okaként szerepelhetnek, általánossá válásuk — társadalmilag — mégis igen veszélyesnek bizonyul. S mivel az egyensúlyra — avagy a József Attila-i „boldogságra” — törekvő egyén élete szakadatlanul a *félelem és remény* kettősségében telik el, ezért értelmi és érzelmi labilitása mindig magában rejti — a remény és bizalom mellett — a kételkedés és menekülésvágy mozzanatait. Sőt, maga a menekülésvágy is egykönnyen átcsaphat megmagyarázhatatlan lázadásba. A konfliktushelyzetek és a kockázat elől „elzárkózó” egyének ugyanis *vagy* maguknak állítanak fel különböző, konfrontációra alkalmat adó helyzeteket — *nemritkán abban az illúzióban élve*, hogy ezzel máris „megmutatták magukat” —, vagy a többi ember számára készítenek csapdákat.

De ez a kockázatvállalás és „konfliktusfeloldás” csak látszólagos: utaltunk már rá, hogy az öntörvényű látszavilág pusztán az egyén szűkös életére vonatkoztatva érvényes. A konfliktusok feloldásának eme formája persze nagyon jól megfelel a partikuláris életvitelre egyébként is jellemző felfogásnak: annak, hogy az egyén — a konfliktus nélküli élet illúziójában élve — hajlamos életét kizárólagosan saját szűkös aspirációi szerint *értékelni*. E felfogás számára nagyon kézenfekvő például, hogy amikor hirdetőjét valamilyen megpróbáltatás éri, akkor ezt, vagy a külső okok fatális hatásának tulajdonítja, vagy önmaga nem eléggé körültekintő felkészültségének. Azoknál az egyéneknél pedig, akik nincsenek, vagy legalábbis kevésbé vannak konfliktusoknak kitéve, a kockázatvállalás hiánya fokozatosan a sebezhetőség növekedését váltja ki. Ebből sem lehet persze arra következtetni, hogy szándékosan és mindig a konfliktusokat kell keresni, hiszen maga a konfliktus is lehet társadalmilag és egyénileg értékes és kevésbé értékes, hanem csupán a kvázi-elzárkózás és illuzorikus menekülés megszüntetésére kell törekedni. Mint ahogy már említettük, a nem valóságos megoldások olyan attitűdöt alakíthatnak ki, amely lehetetlenné teszi a veszélyek pontos felmérését. Másképpen kifejezve: nem a konfliktusok kikerülésének lehetőségeit kell szaporítani, hanem — a kockázat reális értékét felmérve — az illúzióktól megszabadult egyéni szembenállást kell kifejleszteni. Az értelmes emberi létforma korántsem a konfliktusok kikerülésében, vagy éppenséggel elodázásában válik ugyanis valóságossá, hanem a konfliktushelyzetek társadalmilag és individuális szempontból *optimális* megoldásában. Ehhez pedig a *rikkei* értelmű létformálás („... változtasd meg életed!”) szakadatlan folyamatára van szükség.

Kerékyártó T. István

„Cigány mindig lesz”

BESZÉLGETÉS EGY FILMRŐL

Kunmadaras, 1980. március. A községi moziban a Balázs József kisregényéből készült új magyar filmet vetítik, a *Koporost*. A vetítés után beszélgetés lesz Gyarmathy Lívia rendezővel és Rostás Mihály nagyecsedí cigányemberrel, a film főszereplőjével. A szervezés első része jól sikerült, minden jegyet eladtak. Igaz, jó néhányat „csak a brigádokra lehetett rászózni”, így aztán a mozivezető izgul, jönnek-e majd az emberek. A konkurrencia is igen nagy: a vendéglőben magyarnótaest, a tévében Kék fény. Végül is várakozáson felüli létszámban összejövünk. Háromnegyedház előtt kezdődik a vetítés. Az első 8–10 sorban csak cigányok ülnek, hátul a „magyarok”.

Ha a filmről akarunk valamit megtudni, az alábbi beszélgetés csalódást kelthet. Ez már az egyoldalú helyzetből is következik: ebben a „cigányfaluban” a *Koporost* mint „cigányfilm” fog szerepelni, holott hitem szerint nem az. Esztétikai fejtegetések, mély elemzések nem hangzanak el, a film értékeiről, esetleges hiányosságairól sem derül ki sok. A bennfentes kritikákban — joggal — agyonidézett Sziszifuszról itt nem lesz szó. Annál több a faji előítélletről, erkölcsi béklyóinkról, a pénzről, életmódunk, gondolkodásunk végletes különbségeiről.

Hogy egy anketon miről beszélnek az emberek, az nemcsak a művet jellemzi, de a kort és a közeget is, ahol mindez elhangzik. 1980. telén egy kis faluban a következőkről volt szó:

I. VITÁRA VÁRVA

(A majdani vitára várva, magnetofonnal felvértelve, kényelmesen elterpeszkedek a széken, és nézem a filmet. És elmulasztom a lényegét. Mikrofonnal a kézben most kellene a cigányok közé mennem. Mert ők viszont nem várnak a vitára. Nem fontolgatnak, hanem azonnal reagálnak. Nem várják ki a beszélgetést, hogy majd, egyszer-háromszor is megmondolva — elmondhassák véleményüket. A képpel élő kapcsolatban, állandó és aktív részvétellel végigfecssegik-röhögik-kiabálják a vetítést. A filmben elhangzó mondatokra, kérdésekre, utésekre a vászonhoz tapasztott idegszálaikon azonnal érkezik a válasz. Ezekről maradok le, amikor utólagos okos nyilatkozatokra várok. Lemaradok az „illetlen szavakról”, amik a halott asszony mosdatását kísérik. A kétségbeesett és reménytelen kísérlétről, amivel a főhőst figyelmeztetik: — Vigyázz csavó, viszik a pénzed! A kaján és olcsó szellemeskedés nyilairól, melyek a folyóba lépő meztelen cigányt célozzák. A bánató és durva röhögésről, amivel a vesszőért vergődő és elbukó cigány Sziszifuszt kínozzák. És a mozi ártatlan sötétjéből is félelmetesen hangzó fenyegetésről, ami a Balog Mihályt sárba taposó Bogdánnak szól: — A kurva anyádat! Találkozunk még haver!

Ezekre emlékszem. Sok más megjegyzéssel együtt a vetítés közben hangzottak el, miközben én a filmet néztem és a vitára vártam).

II. A VITA

Vége a vetítésnek. Senki nem mozdul, látni akarják a vendégeket. Amint Rostás Mihály belép, a cigányok felugrálnak, tapsolnak és Mihály köré gyűlnek. Egymás szavába vágva kiabálnak. A rendező vet véget a zűrzavarnak.

Gyarmathy Lívia: — Azt javaslom, akit érdekel egy beszélgetés, az maradjon itt. Üljenek le és adjuk meg a tiszteletet egymásnak azzal, hogy végighallgatjuk a másikat!

A cigányok többsége nagy üvöltéssel visszamegy a helyére. Kb. ötvenen lehetnek. Ülnek, mégis állandó az alapzaj. Sustorgás, kuncogás, széknycorgás... A magyarokban is megvan a hajlandóság. Tétovázva téblábolnak. De, amikor látják, mennyi cigány marad, győz a félsz és büszkeség. Hazamennek. Néhányan azért így is előreszívárognak és közénk ülnek.

„Öshagyományok”

Fiatal cigányasszonyka kezdi: — Nekem tetszett a film, valóság volt. Lényegibe értettem is, egy ember sorsáról szólt, aki itt áll előttünk. Bemutatta, hogy úgy él, ahogy mi élünk. Szeretném elolvasni a könyvet is.

Rostás Mihály: — Hát persze, hogy úgy élek. Munkásember vagyok, építőipari dolgozó. Láttatok a filmben, meghalt a feleségem, haza kell mennem. De nem tudtam eleget tenni, hogy olyan temetést csináljak, amelyet a szívem diktál. Mert én azt szerettem volna, hogy talán hire menjen a világban. De elfogyott a pénzem, meg, ahogy láttatok, el is loptak belőle (röhögés). Szerettem volna, de nem vót hozzá módom.

Nagybajuszú öreg cigány: — Na jó, szakikám, nincs semmije, de a pénzt meg a felesége kezibe tette!

R. M.: — Nézzé, átaljába, hogy cigányosan fejezzem ki magam, átaljába, ha önöknél meghal valaki, nem tesznek neki kiváltó pénzt?

— Nem.

R. M.: — Hát Szabolcs-Szatmár megyébe van ilyen öshagyomány. Halottal mindig tesznek kiváltópénzt. Mer azért ki kell, hogy váltsa magát!

Többen közbeszólnak: — Ilyet én még nem is hallottam!

— Nálunk máshogy van. — Mifelénk csak a megszokott tárgyait szokták melléteni az ágyba.

Újra az öreg: — De lássa, nálunk nincs az se, hogy lemosás a nőt. Meztelen! Meg, hogy mán rögtön táncolnak-danólnak...

A fiatalasszony kiegészíti: — Keresztapám, Seres Miklós, azt mondja, itt nem szokás az, hogy lemosás a halottat, Meg, hogy táncolnak a virrasztálás közben.

R. M.: — Nálunk ez így van. Tessék eljönni Szabolcs-Szatmárba, ott ősi hagyomány ez. Akkor sírnak, amikor megszület egy cigánygyerek. Mert nem tudja, hogy mire nő és mire fog a sorsa menni. Akkor örülnek, amikor meghal, hogyhát valóban jól járt, és nem szenved tovább. Így aztán átaljába olyan halott nincs, hogy meg ne mossák. Aki meghal becsületesen, annak csak lemosás legalább az arcát. Nálatok ez nincs meg? Úgy viszik el, ahogy meghalt? Meztelen?

A cigányok élénken tiltakoznak, sokan közbekiabálnak: — Dehogy meztelen! — Hát ruhába!

— Oszt mibe halt meg a felesége?

R. M.: — Úgyan mibe? A ruhájába! (Nevetés, mindenki egyszerre beszél).

— De jól mondja!

— Jaj, de hülyéket kérdeztek!

— Node idehallgasson, ez is egy gazember-ség vót ám, Valakit így megverni...

(Zűrzavar, csak hangfoszlányokat lehet kivenni. Felszabadultan, jókedvűen veszekednek, viccelődnek, bár a mondatok mögött hitetlenkedő gyanakvás is bújkál. Valami „közülünk való ez még egyáltalán?”)

Újra Mihály büszke-boldog hangja feszül a hangzavar fölét:

— Na, most mondjátok meg, szeretnétek másik filmben is látni?

— Én még ezt is megnézném még egyszer!

Gyarmathy Lívia veszi át a szót: — Én pontosan tudom, hogy néhány jelenet — például, amikor Mihály meztelenre vetkőzik és átússza a folyót — magukban felháborodást kelt. Ennek ellenére vállalom ezt, és nagy hibának tartom, hogy az emberek kiszűrnak egy filmből két-három olyan dolgot, amihez nem szoktak hozzá, és így ítélnének. Magyarország különböző területein, Dél-Dunántúlon, Szabolcs-Szatmárban, Biharban, min-

denütt más-más a szokás. A filmben a cigányok saját kultúrájukat, saját templomukat, saját liturgiájukat jelenítik meg. Úgy látszik, ezt itt nem ismerik. Ha az itteni szokásokat mutattuk volna meg, a szabolcsi cigány kérdezhetné, miért éppen ezt?

A templom említése nagy meghökkenést kelt, izgatja mindenki fantáziáját, valaki meg is kérdezi: — Miféle templomról beszél?

R. M.: — Kérem, átaljába Szabolcs-Szatmárba van egy olyan község, Nyírhodász, ahol nekünk, cigányoknak saját templomunk, saját papunk van. Hallottátok ti ezt? Van még Magyarországon olyan község, ahol cigánytemplom van? Na, most mondjátok meg.

Gy. L.: — Az épületet is maguk a cigányok építették!

R. M.: — Nekem is 500 — ötszáz! — forintomba vót... Mondjuk 250-et adtam abba az időbe, amikor szedték a pénzt, de máma az kitesz 500-at. A nyírhodászi cigánytemplomnak híre van, nagyon távol, még külfödeken is!

— Cigány-e a papjuk, akiről itt szó esett?

R. M.: — Kérem, az egy magyar pap.

— És milyen vallást prédikál?

R. M.: — Görög katolikust. De úgy beszél cigányul, mint én. Úgy énekel, mint én. Olyan 25 éve, hogy ez a pap a cigányságé. Van kántor is, az cigány.

— De akkor miért külföldi színész játszott a filmben?

Gy. L.: — Jogos a kérdés, de ez egy játékfilm, nem dokumentumfilm. Ha észreveték, hivatásos színészek is játszottak...

— A Benze Ferenc.

Gy. L.: — Tehát felesleges színon kért a hódási papot, mert valószínű, hogy ez a színész jobban el tudta játszani.

— Élethű volt a játéka, az igaz. Meg lehetünk vele elégedve.

Pénz, pénz, pénz

Témát váltunk. Egy régóta feszengő, 35 év körüli férfi — nem cigány — rászánja magát és átveszi a szót. És ezzel messze kerül a remény, hogy ma este még a Műről, a Filmről is szó lehet. De figyeljünk, fontos dologról van szó: a pénzről.

Ez a film bemutatta azt a küzdelmet, hogyan akar ez az ember eleget tenni az ígéretének. Kezdődik a város forgalmával, ő ott dolgozik és kapja a hírt ugye, hogy meghalt a felesége. És, ahogy utazik haza, öböne leperegnek azok a képsorok a múltból. Megérkezik, eleget kíván tenni a temetésnek. De elfogy a pénze. Azt mondta ugye, hogy 3500—4000 forintot keres és én úgy láttam, gyereke nincs. Bekövetkezett a haláleset és neki nem volt egy filléréje sem. Hát hogy képzelte ő ezt? Előtakarékoság nélkül hogyan akart megküzdene az élet folyamán felmerülő nehézségekkel? Csak a mának él és nem gondol a holnapra! Önöknek mi a véleményük erről az életformáról, ami egyre inkább elharapódzik? Szükséges-e takarékoskodni, hogy valamit elérjünk? (A cigányok kezdenek unatkozni. Beszélgetnek, felállnak, járkálnak, nevetgélnek).

És még valamit. Úgy kellett volna ezt a filmet rendezni, hogy ne csak az ő küzdelmét mutassák egy óra hosszan keresztül. Valami látványosabbat kellett volna. Egy nagyobb teret, közösséget, esetleg a munkahegyét, az ottani megbecsülést. Talán akkor jobban kifejezte volna, hogy akarunk rajta segíteni, nem zárkózunk el...

Gy. L.: — Hát jó. Belemegyek ebbe az utcába, bár ez az anyagiakra vonatkozó kérdés nem érinti a film lényegét. Ez az ember keres 3500 forintot. Ebből nem lehet olyan ragyogóan megélni, másrészt láthatta, hogy azt a kevés pénzt is ellopták. Egyébként is: takarékoság, vagy nem takarékoság? Ennek semmi köze a filmhez. Képes dühös indulatokat kiváltani, vagy nem, tetszik, vagy nem tetszik, ez érdekel. De megvan-e a ruhája, rendesen áll-e rajta a kalap... ez nem érdekel.

A MAFILM jelenlevő propagandistája, Fekete Ibolya sem hagyja szó nélkül: — Hadd kérdezzek már valamit! Ebből a pénzből ma Magyarországon mit lehet félretenni akkor, ha valaki Pesten dolgozik, ott el kell magát tartania, haza kell utaznia, a feleségét segíteni kell, továbbá szüksége van ruhára stb...

Gy. L.: — Talán bántó, de csak megkérdezem: esetleg valamilyen hozzátartozója meghal. Van otthon pénz a szülőben a temetési költségre?

— Nézze, én fizikai dolgozó vagyok, 18 éve szakmunkás, 18 forintos órabérral. Ha csak a mának élnék, mindent csak a hasamra és a ruhámra költenék, mit gondol, mit érnék el? Valahonnan valamennyit mindig meg kell szűkölnöm, hogy el tudjam érni a célt. Én is eltemettem két szülőmet és negyedmagamot tartom. 6000 forintot keresek. És építettem lakást, pedig nem kaptam örökséget, nekem nincsenek pénzes hozzátartozói, akik doppingoltak volna. Mert, ha én is csak élhetnék és mehetnék! De mindent megvontam magamtól! Nem mentem minden évben üdülni, hanem elmentem tíz évben egyszer.

A cigányok türelme fogytán. Egyre többen kiabálnak be, egymással üvöltöznek, mászkálnak, nem mennek el, tetszik nekik a helyzet, de a többség már nem tud figyelni. Három, ünnepi díszbe vágott jegyzető néni köröz köztük és csitítgatja őket

Fekete Ibolya: — Nem értem magát. Miért nem hiszi el, hogy ez a cigányember ugyanolyan kinkeservvel szedte azt a kis pénzt, mint maga?

— Elhiszem én. De a film csak azt mutatja nekem, itt egy órán keresztül, hogy ez az ember be akarja váltani az ígérését. Ezért megtesz mindent. Tisztelem és becsülöm érte. De miért nincs neki is olyan elgondolása, hogy a céljai eléréséhez félre kell tenni egy kis pénzt?

Mindenki elveszíti a türelmét. Hárman egymás szavába vágva vitatkoznak, a cigányok vigyorogva hallgatják, élvezik a „műsort”.

Gy. L.: — Zárjuk ezt le, végül is a film szempontjából lényegtelen kérdéstről van szó!

Milyen ember Balog Mihály?

A filmbeli Balog Mihály erkölcsi győzelme, emberi nagysága nem nyugtatja meg a cigányokat. Vagy nem is veszik észre. Kézelfogható felemelkedésre diadalmas, látványos győzelemre áhítoznak. Talán a semmiből összetakolt büszkeségüket sérti társuk sárbataposása. Mindenesetre a váratlanul beállt csendet a háborgó önértet kérdése töri meg.

— Miért egy ilyen szerencsétlenről csinálnak filmet?

Gy. L.: — Nem az volt a célunk, hogy bemutatassuk, lám, így élnek a cigányok. Nem akármilyen jellemű és akaratú cigányembert látnak itt, akinek a célja a teljes erejét, emberségét, hitét kívánja. Neki mindent jelent a papnak adott szó, a vessző megszedése. Persze, van a cigányoknak egy olyan rétege, amelyik már jobban él, mint a film szereplői. De nem ez a jellemző. Ezért nem lehet elvárni, hogy a milliomos cigánygrófok és -bárok jólétét ábrázoljuk. Nekem, filmrendezőnek nem az a feladat, hogy a Hilton cigánybálján terpeszkedő emberekről csináljak filmet, hanem azokról, akik valahol úton vannak, mert már elhagyták a putrit, de még nem érkeztek meg sehová.

És még valamit megpróbált ez a film. Hogy van egy ember, aki hittel tud küzdeni. És a küzdő embert tisztelnünk kell. Ezért nem értettem egyet azzal, hogy nem ezekről a cigányokról kell filmet csinálni. Ha nem róluk beszélünk, akkor hazudnánk.

A cigányok tehát túl szerencsétlennek találták Balog Mihályt. De a hátsó sorokból megszólal a másik véglet. Egy magyar, aki túl jónak találja Balog Mihályt:

— A film nagyon hitelesen ábrázolta ennek a cigánynak a sorsát. De milyen cigányt? Kiválasztott a sok közül egyet, aki megpróbál beilleszkedni. (— Na mi megüünk! — ezzel néhány cigány elindult kifelé. Elegük volt a szócseplésből). A cigányoknak a legjobb tulajdonságait mutatták be, a magyaroknak pedig a legalja szerepelt. Valahol lyukat találok a filmben, hiányosnak tartom. Csak egy részletet mutat az életből, nem az egész társadalmat.

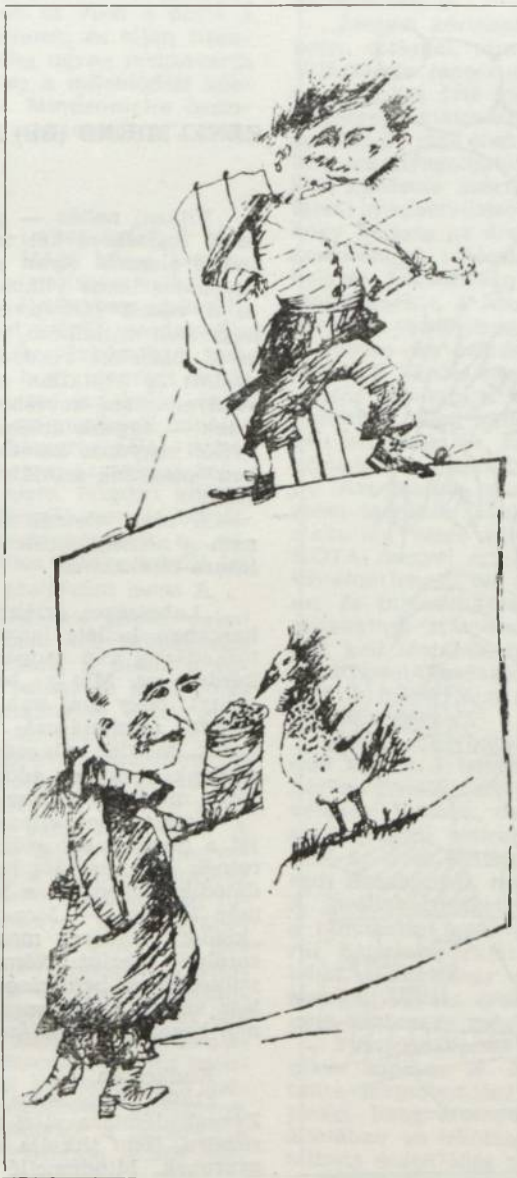
Gy. L.: — Tehát azt kifogásolja, hogy olyan embert választottunk, aki elűt a többiekől. Céltudatosabb, harcosabb. Ugyanakkor olyan magyarokat látott, akik sunyik, lopnak, faji előítélettel rendelkeznek, mint például a nő a kocsmában, a fogatos... De hogyan viselkedik az erdőőr? Kiderül, hogy ugyanolyan szerencsétlen, mint Balog Mihály. Vagy ott van a pap, aki szándékom szerint szintén emberséges. Viszont a Bogdán cigányt nem ábrázoltam olyannak, aki úton van, aki valahová tart. Ő még nagyon otthon van a putriban, odakötik a szokásai, a gondolkodása.

Kulisszatitkok

Békéesebb témára térünk. Az egyik jegyzető néni kezdi egy „bennfentes” kérdéssel, majd erre mások is bátorságot kapnak:

— Láttuk, milyen őszintén siratja Mihály a feleségét.

Hogy tudta ezt megcsinálni? Rendezői utasítás, vagy őszinte indulat indította el a könyveit?

R. M.: — Őszinte indulat. Áteriztem, hogy a feleségem meghalt. Mintha a saját feleségem lett volna. Istenem, lehet, hogy holnap ő kerül sorra. Merthogy valóban egy beteges asszony.

— Hányszor próbálták ezt a sírát? Hány-szor mászta meg a partot a vesszőkért?

R. M.: — A megmászás kétszer volt. A sírás... hát az egyszer!

— A rendezőtől kérdezem, hogyan talált rá Mihályra?

Gy. L.: — Nagyon-nagyon sokat kerestük. Mihálynak volt egy komoly vetélytársa, aki ugyanilyen tehetséges volt. De nem hittem, hogy az ember ezeket a fizikai megpróbáltatásokat kibírja. Áprilisban átúszni a Szamost, nem akármilyen teljesítmény.

— Én kevésnek találtam ezt a címet. Koportos. Láttam egy állomást, amire ez volt írva, de semmi egyéb. Más címet adtam volna.

— Gy. L.: — Én is azt hiszem, hogy ez egy rossz filmcím. De mindenképpen tiszteltben akartuk tartani Balázs József azonos című regényét. Ezért vállaltam, noha a filmben a magyarokat nem is történik meg, illetve nem jól oldottuk meg. A kisregényben — azt hiszem — hűsz oldalt szánt az író. A koporsót idézi ez a szó és tulajdonképpen egy állomás neve, ahol már nem állnak meg a vonatok.

Másfél órája ülünk itt, kezdenek elszállingózni az emberek. Így aztán udvarias köszönő szavak kíséretében véget vetnek a beszélgetés hivatalos részének. Hangzavar, székcsettogás, lassan ürül a terem. A cigányok újra felélenkülnek. Mihály körül csoportosulnak, újra a kezdeti kép, a kezét rázzák, vállát vergetik, szinte agyonsimogatják a tekintetükkel. Egyesek még vissza-visszaszólnak az ajtóból:

— Nekünk, mint cigányoknak, tetszett.

— Én már soha többet nem jövök moziba! Soha többet!

— Hülye cigány, de hiszen ezt neked csinálták!

— Köszönjük szépen a filmet.

— Sokáig élj, komám, Mihály!

III. A VITA FOLYTATÁSA

A vita folytatódik. A hivatalos zárás ellenére néhányan kitartanak. Mozisok, szervezők, ittragadt nézők, köztük a „takarékos” is. A középpontban újra a pénz és az életmód:

— Ha én úgy élnék, ahogy maguk filmesek, ha annyit dolgoznék, úgy szórakoznék, mint maguk, akkor megnézhetném magam.

F. I.: — Tudja maga, mi az, hogy meg kell vennem mindent, a húst, a zöldséget... Közlekednem kell...

— Hagyjuk ezt. Én arra akartam kilyukadni az imént, hogy ezt a cigánykérdést sokan, sokféleképpen látjuk. Itt Madarason sok cigány van. De például az én üzememben tisztelet, megbecsülést élvez az, aki beilleszkedik.

F. I.: — Láthatta, ez az ember tisztességes, becsületes. És még neki is milyen iszonyú nehéz a beilleszkedés. Ezen azért csak el kell gondolkodni!

— A községben el is gondolkodtak. Van 35—40 család, a többségük lakást kapott és beköltözött. Nézze meg három év múlva, mi lett a lakásból!

F. I.: — De azzal még nem oldottunk meg mindent, hogy lakást adunk. Ha hajlandó dolgozni...

— Látja, ezt hiányoltam ebben a filmben. Nem mutatták meg, hogy nem akarnak dolgozni.

Gy. L.: — Az én véleményem szerint két dolog az, amivel változást lehetne elérni: a cigányok is dolgozzanak és tanuljanak.

Egy másik férfi is bekapcsolódik: — Kérem, nekem van egy meglátásom. Lehet, hogy nem jó, de elmondom. A községben harminc évvel ezelőtt a lakosság 7 százaléka volt cigány, ma már megközelíti a harminc százalékot. 18 éves korukban már van két gyerekük, 21 évesen négy.

F. I.: — Azok a magyarok, akik ezen az életszínvonalon élnek, ugyanilyenek.

— Nem hiszem. Normális felfogású ember nem lehet ilyen. Na, most képzelje el, hogy 12 gyerekkel mikor tud ő kiemelkedni? Ki tud egyáltalán emelkedni ebből a sorsból? Nem. Míg ezen nem változtatnak addig minden hiába. Azt kellene elérni, hogy ne legyen három gyerek se.

F. I.: — Ezt szabályokkal megoldani lehetetlen. Volt már rá példa a történelemben. Embertelenség!

— Hát, embertelen, az biztos, de . . . akkor, hogy legyen? (Elindul, de még visszaszól.) Amúgy nagyon pártolja a cigányokat! De egyet mondok magának: csak egy szomszédja lenne cigány, majd pártolná tovább őket! (Nevetés. Ezzel a „jókívánsággal” búcsúzik, nem győzték meg egymást).

Gy. L.: — Még életben nem sikerült akkora vihart kavarnom, mint ezzel a filmmel. Mihály, miért vannak annyira felháborodva a meztelenségen?

R. M.: — Mer általában nincsenek chhez hozzászokva.

A mozigépsz közbeszól: — A temetésihez nincsenek, de amúgy néznék ezek az ilyen pornófilmeket reggeltől estig!

Mihály folytatja: — Nem bírják elképzelni, hogy ez a szokás. De a nagycsediek is megszólnak, mér vetkeztem le.

Gy. L.: — Mit szolt a család?

R. M.: — Örülnek. Három előadás volt.

Egyik az első cigánytránszporthnak, másik a második cigánytránszporthnak. Mer a magyar cigány az oláh cigánnyal nem megy egy előadásra. Kiabáltak a magyar cigányok, hogy ha-ha-ha, kiabáltak, Utána bejöttek az oláh cigányok, nyugodtan végignézték, oké... De a magyar cigányok, jaj-jajjjaj! Kiabáltak! Ezek is itt . . . Dolgoznak ezek egyáltalán? Kérem azért errefelé, Szolnok megye, Pest megye, ne tessék haragudni, de ezek . . . eh (legyint)...nem értettek semmit.

Gy. L.: — A békési anketon is nagyon érdekes volt. Ott is magyar cigányok voltak, és pillanatokon belül kijelentették, hogy nem vállalják a közösséget az oláh cigányokkal. Azt kérdezték, miért egy oláh cigány játssza a főszerepet. Honnan látták ezt? De például a Lina, aki pedig nagyon képzett, tanult ember, azt mondta: „Gyűlölöm a Bogdánt, mert egy magyar cigány”. Holott a Bogdán is oláh cigány.

R. M.: — Hát, általában ezek haragudnak ránk, pedig mink nem bántjuk őket. Azért, mert, mi nem tapasztottunk, nem vetettünk vályogot. Teknőket csináltunk, meg fődeket kapáltunk, szóval üzleti emberek vótunk. Ők meg négykézláb vágták a sarat, a vályogot. Ezért haragudnak. Ez már így van és míg cigány lesz, így is marad.

Gy. L.: — Ránézésre megismerik egymást?

R. M.: — Már a szeme elárulja.

Gy. L.: — Milyen a magyar cigány szeme?

R. M.: — Olyan mord, mord a szeme. (Nevetés).

Gy. L.: — Hát az ellenfele, a Bogdán? Az is oláh cigány.

R. M.: — Hát . . . (nehezen akarja elfogadni) . . . olyan . . . keresztetett. Tessék elhinni, hogy az keresztetett vót. Nem eredeti. Nem törül vágott tőke vót. Még cigányul se tudott igazán. Mert nálunk kérem, őshagyomány a nyelv. Az én Jolán lányom is alig tud magyarul. Most elsős, mondta is a tanárnő, illetve a tisztelendő úrnak a felesége: „Rostás, foglalkozzon a gyerekekkel!” Én csak kéthetenkint vagyok otthon, de ráparancsoltam az anyjára . . .

Gy. L.: — Megállt ez a nyelv, Mihály, nem fejlődik.

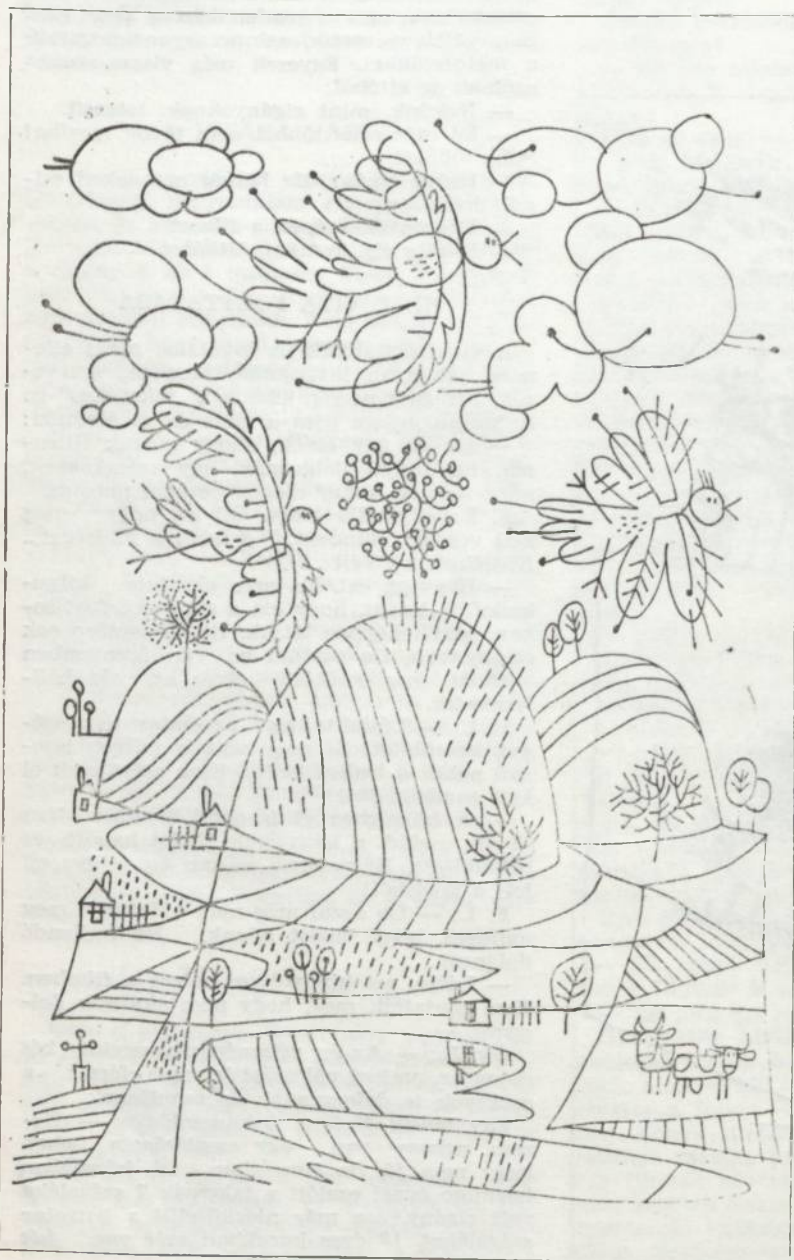
R. M.: — Ez a nyelv nem áll meg. Az oláh cigány nyelv megállni nem fog. Míg csak éghajlat lesz és cigány lesz. Cigány meg mindig lesz!

(Későre jár, szedelőzködünk. Még egy-két megjegyzés, kézfogások, búcsúzkodás. A szervezők a rendező körül szorgoskodnak. Kocsival visszaviszik Pestre. Mihály hazafelé tart Nagycsedre. A vonatokat kérdezi. Szállása nincs.

Motorzúgás, a hidegben melegíteni kell az autót. Beszállás, ajtócsapódások.

Mihály pedig elindul az állomás felé).

Bérczes László

Zenei életünk kis tükre II.

ZENEI MIKRO (BB) KOZMOSZ

Vitázni nehéz — gondoltam rögtön a szűkebb hazánk zenei életével foglalkozó két tanulmányt végigolvasva. Hiszen mindkét vita-indító elemzés olyan alapos, tényfeltáró munkát végzett, hogy azokkal bajos lenne vitába keveredni. A fölvetett gondok élő problémák, es a vázolt körkép minden részterületre kiterjedő. Dicséretes tehát hogy volt vállalkozó, aki „tükröt állított” zenei művelődésünk rendkívül összetett rendszere elé, melyben kedvére tanulmányozhatja avatott és avatatlan azokat a sikereket, gondokat, hiányosságokat, amelyek többé-kevésbé valamennyiünket érintenek, akik a zenei értékek — tágabb értelmezésben a kultúra — közvetítői, részesei, irányítói vagyunk. Szívesen végigtanulmányoznánk hasonló „kis tükrökben” megyénk színjátásának, vagy akár amatőr mozgalmának helyzetét.

A zenei életnél maradván elsősorban nem vitáznj szeretnék. hanem a némely területen továbblépést jelentő megoldások összefoglalására törekszem.

A zenei műveltség helye egy lehetséges értékstruktúrában

„Lehetséges értékrend”- és „adott értékrend”-terminusok közharcában kellett igazságot tennem. Korántsem stilsztikai bakafántoskodásról van csupán szó. Alapvető viszony, hozzáállás eldöntendő kérdése ez. Míg a „lehetséges” kifejezése sejteti, sőt sugallja a reményt, hogy ami van, az nem végleges, nem elfogadható, addig az „adott” meghatározás nem kevés beletörődésről, lemondásról tanúsodik. Mindez világosabbá válik, ha a szükséglet és érték összefüggésének az utóbbi időben divatos és fennenn népszerűsített ideológiáját is megkérdőjelezem.

Amennyiben elfogadható az az állítás, hogy az ember értékrendjét a mindennapi szükségletei határozzák meg, úgy bizony nem szeretnék a művelődés helyében lenni. Hiszen mostohagyerekké degradálódik szegény. S a tág körön belül a zenei művelődés — ha lehet még fokozni — Móricz tragikus sorsú *Árvácskájára* emlékeztet. A „kiadott” lelenek megaláztatását kell átélni a zenének a fentj, „besorolás” szerint. Némi racionalitás kedvéért fogadjuk el, hogy a szükségletek befolyásolják ugyan az értékrendet, de magunk becsülése vegett, adjuk meg az esélyét annak, hogy más tényezők is hatnak hasonló intenzitással.

Konkrétan

Fiatal, ambiciózus énektanár Nógrád megye névadó falujából a Zeneakadémiára viszi növendékeit egy négy hangversenyből álló sorozatra. Nem titkolja lelkesedését, és örül, ha együtt örülnek vele a gyerekek. Mindemellé persze korszerű didaktika is párosul, tehát

előkészítés, megvalósulás, visszacsatolás dialektikus egysége. Nézzük a visszacsatolást: 1. kérdés (a kérdőív): Mi tetszett a legjobban a sorozatból? A döntő többség válasza: a Nyugati pu. automatái; néhányan: az első emeleti szökőkút; két tanuló: a zenekari számok.

(Műsoron a többi között Mozart, Bartók, Ránki gyermekek számára írt művei szerepeltek, élvonalbeli előadóművészek előadásában.) A továbbiakban kiderül, hogy a negyven gyerek közül ötnek van otthon lemezjátszója, úgynevezett komolyzenei lemez egynek sem. A rádió egyes és kettős programját hallgatják, melyek zenei igénytelenségét nincs jogom bírálni, hasonlóan a tv egyes műsorához. Zenével ezen kívül lakodalmakban, bálokon kerültek kapcsolatba. Szülők, nagyszülők a legkritikább esetben énekelnek otthon, ezek dalanyaga azonban meghatározhatatlan, az emlékezet egyet sem őrzött meg példaként említendő.

Év végi összesítés a járás művelődési intézményeinek műsortípusairól. A járási központ 1980-ban nem tervezett felnőttek számára koncertet („Tudod, a hangverseny, az egészen más. Oda...”), az iskolásoknak megrendezte Filharmónia-sorozatát, de hadd ne idézzem az intézmények közti közelharcot, ami a „ház megtöltését” megelőzte — végül is sikerrel. Kedvelt járulékos forma a kiállítások megnyitóját megelőző zenei betét. Halovány, de életképes ötlet a zenei művelődés „sötét tengerén”.

És a többi intézmény? Ha a kedves olvasó körül most teljes a csend, akkor sikerült átélni azt az „élményt”, amit az intézmények „szerveztek” az érintett községek lakóinak.

Bánk. Ki ne ismerné Nógrád megye gyöngyszemét, e kiváló tulajdonságokkal bíró üdülőhelyet. „A kies fekvésű és festői szépségű tó az őt környező tekintélyes erdővel nem csak a nyaralókat nyugtázza és nyújt nekik 100 százalékos élvezetet, de a gyógyulást keresők is számos bajra találnak írt...”, a görvélykórtól és a sápkórtól a vérszegénységen át, az idegrendszer minden megbetegedéséig gyógyulást nyújt felkeresőinek. Elhízás, magas vérnyomás és vérérdény-elmeszesedés, továbbá... vasárnaponként cigányzene és tánc a villa tóra néző teraszán.” (Idézet egy régi prospektusból) Lelkes és hozzáértő népművelők a közelmúltban bőségesen látták még a fentiekben kívül kiaknázatlan lehetőséget, e pompás helyen.

A megye nemzeti hagyományápoló együttesének találkozója immár évről évre erősödő, gazdag program a víziszínpadon. Apropos: víziszínpad. Nem mindennapi lehetőség. Kihasztnáltsága? A lépések megtörténtek. Micsoda zenei csemege a pihentető nyári estéken. A Collegium Musicum, Ars Renata, a Rézfúvós Quintett... kamarazenei estje a víziszínpadon. Hirdetik a plakátok és viszi a posta a sok száz propagandafüzetet. A meghívottak eljönnek, és eljön tizenöt-husz fizető néző. A főlséges zene élvezetét néha ugyan megzavarja a részeg randalírozók öbégatása, akik nemegyszer a művelődési központ igazgatójának a testi épségét is fenyegetik. Mindenesetre őszinte öröm, hogy az utóbbi időben egyre kevesebb a „vérszegény”, „sápkóros” látogató a tó partján.

Okok és kérdések

Az említett jelenségek gyökerei a gondtal terhes múltból táplálkoznak — mondhatnánk. Tetszetős közhely. Mögé bújni szerencsétlen hiba lenne. Tény, hogy a rétsági járás a múltban (a háború előtt) vajmi kevés klasszikus és tevékeny zenei élményben részesült. Az idő azonban múlik, és az élet vitathatatlanul szépül, gazdagodik. Gondoljuk el, ki lakna ma szívesen az idézett kor lakásaiban, dolgozna azokkal a szerszámokkal stb. Szédületes, hogy mennyit fejlődött azóta a mindennapok kulturáltsága. Vajon mi indokolja, hogy a fusizás, az ún. „második gazdaság”, a tömegkommunikáció kínálta tából való primitív szelekció vonzóbb, mint a kamarazenélés, a kóruspróba, a hangverseny? A megváltozott életforma, az anyagi érdekek valóban ilyen fontosak lennének? Nem hiszem. Minden kornak megvolt a maga létformája, az anyagi érdekeltségről nem is beszélve. Nem szabad hinné a közhelyeknek! Az intézményesített, a „védtett” klasszikus zene, és a mindennapok általános igénye között látok egyre mélyülő szakadékokat.

Hiszen zenei műveltség és praktikus szükségletek között vajmi kevés az összefüggés, egymásra utaltság. Miért nem kell propaganda a zenei giz-gaz terjedéséhez? A bugyuta nótázások, a disco, a romantika kiürült kliséjét idéző slágerek miként jutnak el hallgatóikhoz? Félreértés ne essék: nem értékeket és tartalmakat ítélek meg. Csupán, a vázlatosan említett alkalmak során találkoztam a legszelebb rétegek zenében való tökéletes feloldódásával. Hosszabb tanulmányt igényelne a kérdés lélektani és szociológiai mélységű kifejtése, most csak annyit: vonzóvá, természetessé kell tenni a „hírről hirtetett”, intézményesült zenei formákkal való találkozást. A zenei folyamat tevékeny részesévé kell avatni a felnövekvő nemzedéket. Színvonalas, bátor iskolai énekkortatással, a járulékos formák (zenei kiscsoportok, ifjúsági klubok zenei lehetőségei, művelődési intézmények szolgáltatásai stb.) tudatos együltetésével lehet továbblépni. Vagy sikerül a nevelési folyamatban a zenét az életforma természetes részévé tenni, vagy maradunk a papírra kopogtatott vitánál. Ha figyelmesen elemezzük az ötvenes évek virágzó zenekultúráját, szembetűnő, hogy valamennyi csoport mögött, vagy előtt egy megszállott, elhivatott zenész áll. Biztos, hogy fontos a szakosellátottság mutatószáma. A zene tanításához és megszerettetéséhez azonban több kell, mint amit a diploma ad. Jelenlegi helyzetünkben másokra, megszálottakra lenne szükség. A kis települések hajdanvolt nagyszerű csoportjai sorra elhallgatnak, mert hiányzik a „gazda”, a szív-lelek muzsikusa. Az énekórák módszertani kultúrája biztos csil-

logó-villogó, de mit sem ér, ha nincs egy utazó-éneklő-próbáló-izguló kórus (s ami több annál, közösség), melynek hatása egy életre szól. (Persze a kisördög nem alszik. A „Járás Éneklő ifjúságra” két kórus nevezett — és hozzá kell tenni, hogy aki már utaztatott napjainkban kórust, annak nem kell mondani, hogy milyen fáradságos szervezéssel, előmunkálatokkal jár, majdhogynem légüres térben.)

Ezek a gondok azonban nem jelenthetnek akadályt. A zenei műveltség fogyatékosai sok más kortünetre rímelnek. A megújulást csak az alapoknál, elsősorban az iskolai nevelésben lehet és kell kezdeni. Az jelenthet majd lényegi, minőségi változást.

Kodály „százéves terve” Nógrád megyében talán nem válik valóra határidőre. Ez azonban nem adhat felmentést a felelősség alól, sőt! A holtpontról már régen elmozdultunk. A vitaindító „kis tükör” nem kevés jelentős sikerről, eredményről is hírt ad. Ahhoz, hogy a „zene mind többünké” legyen, átgondolt, összehangolt munkára van szükség. Együtt kell látni a cél érdekében irányítást, intézménytípusokat és -funkciókat, de mindenekelőtt azokat az emberi közösségeket, kiknek gazdagodását kívánjuk.

Németh János István

„ELŐRELEPÉST ÍGÉRŐ VÁLTOZÁSOK REMÉNYÉBEN”

Még nem tudom eldönteni, hálás vagy hálátlan feladatra vállalkozott-e Tóth Csaba, amikor Nógrád megye muzikusai elé tükröt tartott. Egyrészt, mert írásában néhány — talán szándékoltan — befejezetlen gondolat is található, másrészt tartalmaz néhány negatív megállapítást, amellyel — akár tetszik, akár nem — egyet kell értenünk. Ez a kényszerű egyetértés viszont arra kötelez, hogy gondolatait tovább szövjük abban a reményben, hogy a jelenlegi — zenei téren tapasztalható — erjedést majd pezsgés váltja fel. Tóth Csaba cikket olvasva, egy sereg „miért” bújjik elő a sorok közül, amelyekre válaszolni kötelességemnek érzem, magamra vonva esetleg mások nehezítését is.

Megegy kórusmozgalmunk színvonalát — úgy érzem — nem annyira szakmai, mint inkább társadalmi-tudati okok határozzák meg. Világszerte tapasztalható, hogy az emberek érdeklődése a természet-tudományok felé fordul, s ez jelentős mértékben kihat az ifjúság nevelésére, oktatására, konkrétan az iskolák tananyagára, óratervére is. Emiatt egy énektanár munkáját az általános iskolák nagy részében elhanyagolhatóan tartják, illetve a nevelőnek keményen meg kell küzdenie azért, hogy tevékenységét elfogadtassa és kivívja karszói megbecsülését. Széles látókörű iskolavezetés szükséges ahhoz, hogy belássa az érzelmi nevelés fontosságát, és támogasson egy nem szorosan az intézmény profiljába tartozó munkát. Szerencsénk a helyzet fokozatosan javul, de egy-egy iskolai kórus színvonalának megítélésekor a fentieket is számításba kell venni. Természetesen az énekkar vezetőjének felelősségét is hangsúlyozni kell (felkészültség, a munka tervszerűsége), nem lehet mindent a körülményekre hátrítani. E kérdés megoldása annál is inkább fontos, mert az általános iskolás korosztály lehet bázisa a középiskolai, majd a felnőtt énekkaroknak. Meg kell szervezni — nem jelentene különösebb erőfeszítést senkinek —, hogy a dalos kedvű fiatalok el is jussanak egyik kórusból a másikba.

Azt hiszem, nem lenne reménytelen vállalkozás az sem, hogy a zenei tagozatú iskolában több mint húz év alatt végzetkekből megalakuljon végre egy városi vegyes kar. (Ez a gondolat egyébként a KÖTA megyei értekezletén javaslatként hangzott el.) Ugyancsak kívánatos lenne, ha a szakmunkásképző intézet énekkara megerősödne, és biztosíthatná a bányász férfiak jövőjét. Egyébként, ha a pillanatnyi állapotot az öt évvel ezelőttihez hasonlítjuk, bizakodónak kell lennünk, hiszen az eltelt időben csak Salgótarján három új együttesel gazdagodott, és néhány iskolában megélenkült a kórusélet. A mennyiségi gyarapodás pedig jó gazdák segítségével minőségi javulást ígér.

Ha a nagybányai kamarazenei helyzetét kívánjuk elemezni, első helyen a mecénatúra kérdése vetődik fel. A társulat alakulása-kor megfelelő összeg állt rendelkezésre a nagybányai Bányász Művelődési Házban, de ennek forrása az évek során elapadt. A művészeti alapról biztosított támogatáson kívül — amely sajnos nem fedezi az éves költségeket — sem a nagybányai tanács, sem a Nógrádi Szénbányák nem kíván részt vállalni a zenekar fenntartásában. A „próbahelyiséget és fűtést biztosítunk” jelszó inkább a tűrés, mint a támogatás fogalmát meríti ki. Arról, hogy az együttes a kottatárát, hangszerparkját gyarapítsa, a jelen körülmények között szó sem lehet, mint ahogy arról sem, hogy a próbák számát — a tartalmi munka javítása érdekében — növelhessük. Lényegében a megye felnőtt közönsége még nem ismerhette meg a kamarazeneikart.

Tulajdonképpen hasonló helyzetben van a salgótarjáni szimfonikus zenekar is. Nemhogy a megyében, de saját városában sem tudta megteremteni közönségét. A Filharmónia által szervezett ifjúsági hangversenyek nem alkalmasak ennek megítélésére, hiszen általában az iskolák tanítási idejében zajlanak, ezért az ott tapasztalható érdeklődés valószínűleg nem csak a zenekarnak szól. Am az

esti, felnőtt közönség érdeklődésére számot tartó koncertek (évente egy!) üresen tátongó széksorok előtt zajlanak. Vajon a közönségszervezés hagy-e maga után kívánnivalót, vagy a zenekar színvonalára? Azt hiszem, mindkettő. A városban létező intézményi, üzemi közönségszervező hálózat betölti-e szerepét? Ennek mozgásba hozatala egy-egy rendezvényt kapcsolatotban igen hatásos lenne. Nem érteket egyet azzal, hogy nincs szükség a közönség becsalogatására, mert a zene csak akkor tud hatni, ha van kire. Ez azonban csak a szervezési oldal. Az előadóknak — jelen esetben a szimfonikus zenekarnak — fel kell készülnie arra, hogy a becsalogatott közönséget megtartsa és növelje pártolóinak számát. Nem csak szakmai felkészülésre gondolok, hanem koncepciózus műsorpolitikára is, amely hagyja keveredni — jól irányítottan — a „komoly” és a könnyűműfajt. (Erre jó példa volt az októberi opera-operett est.) A műsorpolitika körébe tartozik az is, hogy a zenekar ne kerüljön szembe erejét meghaladó feladatokkal! Túl merész műsorválasztás „emberfeletti” teljesítményre sarkallja ugyan a muzikusokat, de nem jelent igazi élményt a közönségnek, aki ezért inkább otthon marad a lemezjátékszója társaságában. Az unalmas koncert taszító hatása nem a közönség érdektelenségét jelenti. Különben az a véleményem, hogy a zenekar potenciálisan többre képes, mint a jelenlegi színvonal, de a nem elég céltudatos munka eredményeképpen az olykor valóban szép produkcióknak nincs meg a szakmai háttere. Ez egy amatőr együttesekre jellemző sajátos tünet: képes önmagát felülmúlni, bár ez nem pótolhat olyan hiányosságokat, amik csak professzionista fegyelmel és az alapokra építő munkával küszöbölhetők ki. Talán furcsa és morális szempontból támadható, hogy mint a zenekar egyik kiemelt (?) tagja írtam le a fentieket, de az előrelépést ígérő változások reményében tettem.

Zenei életünkben a legtöbb gondot fúvószenekaraink okozzák. Amíg ezek az együttesek nem tudják, vagy nem akarják betölteni közművelődési funkciójukat, sajnos létüket is meg kell kérdőjelezni. Egy fenntartó szerv sem engedheti meg magának azt a luxust, hogy temetésekért és egy-egy fesztiválszereplésért tartson fenn egy társulatot. Különösen akkor nem, ha a szakmai színvonal is hanyatlak. Az 1980. szeptemberében tartott szécsényi fúvószenekari találkozó cseppet sem biztató képet festett megyei fúvószenekarról. Egyedül a balassagyarmati zenekar nyújtott elfogadható produkciót, a többi együttesnél egyértelmű romlás volt tapasztalható. Összefügg ez a műsorösszeállítás és a karnagyok zenei igényével. Igénytelenségben a szécsényi „zenekar” vezet, az életképtelenség ilyen fokán már nem szabad megengedni, hogy működjenek; és ezt a fenntartóknak be kell látniuk.

Ha a közművelődésbe való bekapcsolódást tekintjük követelménynek, a salgótarjáni két munkászenekar pozíciója is kérdéses. Úgy érzem, kívánatos lenne a karnagyok nagyobb kezdeményező-készsége, hogy ne növekedjék tovább a szakadék az országos és a megyei színvonal között. Ha a mai körülmények között ez nem megy, létre kell hozni a két zenekar fúzióját, városi koncert fúvószenekarrá egyesíteni a tagokat. Ehhez azonban egyes vállalati tisztségviselőknek túl kell tenniük magukat kicsinyes álláspontjukon. Ha egy közös kasszába tennék a fenntartásra szánt összeget, mindenki jól járna, különösen a megye nagy múltú fúvószenéje. Ha nem megy, néhány évet várunk kell, hogy az ifjúsági fúvószenekar bekapcsolódjék a zenei élet vérkeringésében — bár ezzel a két felnőtt együttest pusztulásra ítéljük. Tóth Csaba gondolatfelvetése ezért nem eretnesség, hanem szükségesség.

Úgy érzem, nincs sok vesztegetni való időnk, ha lemaradásainkat pótolni akarjuk, ezért közös akarattal kell jó irányba fordítani a szekeret. Mindezt azért, hogy a tehetséges embereket évek múlva ne a bezártság érzése, hanem a büszkeség kerítse hatalmába!

Torják Vilmos

A társadalom mozgása Duba Gyula műveiben

A mai magyar irodalomnak az a vonulata, amelyhez *Duba Gyula* sorolhatjuk, közvetlenül a két világháború közötti népi írói mozgalomban gyökerezik. A hatás nemcsak eszmei szempontból érdekes, hanem műfajtani vonatkozásban is: ebben az időben kezdtek elterjedni azok a művek, amelyekben a szociográfia és az önéletrajz elemei keverednek, s a fikciónak gyakran alárendelt szerep jut.

Duba Gyula faluképe részben gyermekkori élményekben gyökerezik, de ezekhez az élményekhez szorosan kapcsolódnak az irodalmi példák: Móricz parasztábrázolása, Veres Péter társadalomképe, Erdei Ferenc munkássága. Erdei Ferenc művei azért is közel állnak Duba Gyula világához, mert nemcsak a paraszttársadalom képe bontakozik ki bennünk; a *Parasztok* bevezetőjében már Erdei Ferenc is leírja, hogy a paraszti sorból kiemelkedő értelmiséginek szükség-szerű sorsa a „kétlelkűség”; s ez a megállapítás sok Duba-novella hőseit is jellemezhetné, hiszen a „kiemelkedésről” ezt írja Erdei: „Olyan világ tárult elém ezen az úton, amelynek íze megkeserítették az addig való paraszt békességet.” Másrészt a visszahúzó erőt is félreért-hetetlenül megfogalmazza: „Nyugati városok utcáin ért el utolsó paraszt élményem, amikor azt hittem már, hogy régen nem vagyok paraszt.”

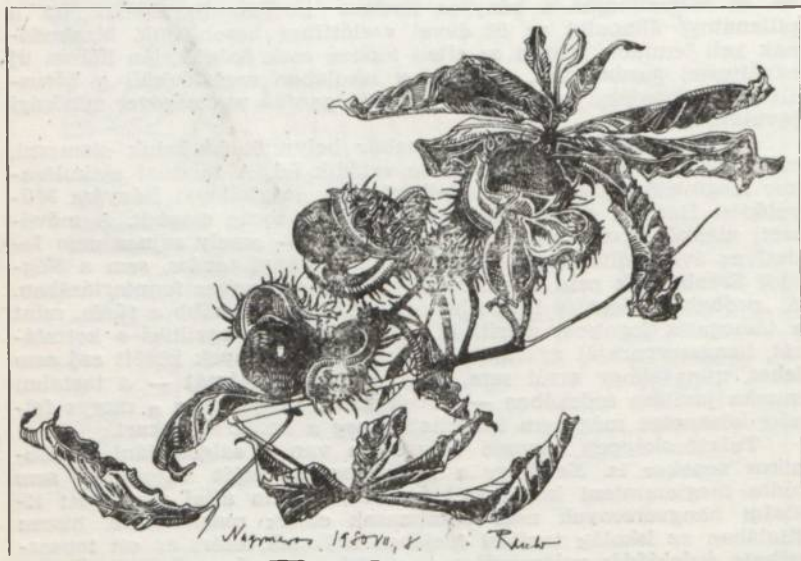
A hatvanas években kibontakozó magyar irodalmi szociográfia már más jellegű, mint a falukutató mozgalom, de jellemző, hogy fölkeltette Erdei Ferenc figyelmét is, aki 1964-ben ezt írta róla: „Alapos a gyanú, hogy az irodalmi szociográfia rugalmas műfaji keretei között éppen korunk mondanivalójának a kifejezésére nyílik kivételesen lehetőség, s ha ez realizálható, akkor a sokféle hagyományos műfaji keret »formabontása« mellett éppen az irodalmi szociográfia eszközei nem a legrosszabb esélyeket nyújtják a »mindent kimondó« ábrázolás számára.” Bár szoros a kapcsolat a falukutatók és Csoóri, később Sütő András, Duba Gyula szociográfiai munkássága között, Erdei Ferenc felhívja a figyelmet a leglényegesebb különbségre is: „ez az új gárda mélyesen helyesli a régi paraszti világ elsöprésének most zajló történelmi folyamatát, s nincs aggálya a szocialista gazdasági és társadalmi fejlődés kimenetele iránt, sőt szenvedélyük oda irányul, hogy minden, ami még nem változott meg, az is minél gyorsabban alakuljon át.” Az azóta keletkezett művek azonban — többek között Duba írásai is — azt bizonyítják, hogy nem csupán a régi világ elsöprésének folyamatát, hanem sok érték átmentését is lényegesen tartják ezek az írók. Érdemes viszont még egy mondatot idézni Erdei Ferenc cikkéből: „Azoknak is, akik a paraszti sorsot követik minden figyelmükkel, a város felé kell tekinteniük, mert a paraszti jövő is itt van.” Nem szabad ezt mereven értelmeznünk, de hogy a mai falukutatásnak szükségképpen „város-kutatásnak” is kell lennie, ezt éppen Csoóri és Duba Gyula művei bizonyítják.

Duba Gyula 1953 óta van jelen a csehszlovákiai magyar irodalomban. Már első, humoreszkeket és karcolatokat tartalmazó kötetiben megmutatkozott írói tehetsége, szociológiai érzékenysége. Későbbi műveinek realizmusát már ezek az írások előrevetítik: a cselekmény nem poénokra épül, középpontjában emberi, társadalmi problémák állnak. A szemizmust megkerülve folyamodott Duba a humor és satíra eszközeihez, a józan eszt szembehelyezte az embert megnyomorító bürokráciával. Az írói indulat némelyik karcolatot csaknem szarkasztikussá tette. Későbbi nagy témaköre már itt megjelennek. A komikum éle nemcsak általános emberi hibákra irányul, hanem azokra a fonákosságokra is, amelyek a gazdasági forradalom és az emberek tudati szintjének eltérő ütemű fejlődéséből következnek.

Még jelentősebb esemény volt Duba első novelláskötetének megjelenése (*Csillagtalan égen struccmadár*, 1963.), mert megszüntette az 1948 és 1963 közötti szlovákiai magyar novellisztika egysíkúságát, jellegtelenségét, új lehetőségeket csillantott meg, korszerűbb szemléletet hozott. A második kötet novellái (*Delfinek*, 1966) nem mutatnak igazi írói fejlődést, de a társadalmi problémák jelentősége nem csökken, sok elbeszélésben érzékelteti az író az ötvenes évek egyéni tragédiákat okozó légkörét, különösen a szocialista értelmiség problémáit. Ezzel függ össze a Duba-novelláknak az a sajátossága, hogy középpontjukban nem a cselekménybonyolítás áll, hanem a jellem-ábrázolás.

E művek szintéziseként írta meg Duba *Szabadesés* című regényét (1969), amelynek megjelenése nemcsak az írói életműben, hanem az egész mai magyar irodalomban jelentős esemény volt. Koncsol László írja ezzel kapcsolatban: „az egész csehszlovákiai magyar irodalom megértésének kulcsa lehet, ha Duba művészetének belső lényegét megismertük. Hősenek, Morvainak különös személyisége, úgy látszik, típus, akinek viselkedésében, reflexeiben, belső átalakulásában szinte az egész 1950 utáni magyar értelmiség belső útját tanulmányozhatjuk”. A *Szabadesés*t problémaköre és esztétikai értéke a legizgalmasabb, legszínvonalasabb csehszlovákiai magyar regények közé emeli. Problémafelvetése sokrétű: nemcsak a csehszlovákiai magyarság háború utáni sorsát mutatja be, hanem nemzedéki ellentéteket, a személyi kultusz légkörét is.

A regény cselekménye két szinten játszódik: egy falusi és egy nagyvárosi létezési mód törvényszerűségeit mutatja be, melyeket összeköt a főhős alakja. Egy olyan világ ellen emeli föl a szavát,

amely túlságosan nagy teret enged az önkényeskedésnek, s ezzel valósággal kiöli sok emberből a természetes, humanus érzéseket, az embert nemesítő erkölcsi tartást. Jelentős erénye a regénynek, hogy a létfilozófia kérdései szervesen illeszkednek az ábrázolásba. Igazat kell azonban adnunk Mészáros Lászlónak abban, hogy a regény másik szintje már kevésbé kidolgozott: „A csehszlovákiai magyar entellektüel születését valahogyan túlságosan kívülről látjuk, remekül megkomponált társadalmi összefüggésekben ugyan, de alig kapunk betekintést a hős gondolkodásának mélyebb szférájába.”

A *Szabadesés* társadalomképében nagy szerepet játszik az a történelmi előzmény, hogy a második világháború után a szlovákiai magyarságot a németekkel együtt háborús bűnösneként kezelték, s az ekkor hozott, magyarság ellen irányuló intézkedéseket csak 1963-ban ítélte el a Csehszlovák Kommunista Párt, ami magával hozta a hatvanas évek második felében a szlovákiai magyarság szellemi fölemelkedését. De a regény azt sugallja, hogy ennek a nemzetiségi csoportnak önmagával szemben is erkölcsi követelményeket kell támasztania, hogy a történelmi körülményeket figyelembe véve, új, korszerű szemléletet kialakítva, szellemi rangot vívjon ki magának.

Megjelenik a regényben az életformaváltás problémája, de egyetemesen is tágul az élmény: a főhős a történelem egyik darabját látja, amikor visszatér szülőfalujába. Érzí a kettősséget: a múltnak álcázott — mert hagyományokba kapaszkodó, de egyre inkább gyökereit veszítő — jelenidőt. A mű végén igyekszik visszatérni ahhoz a világhoz, amelyből származik, de az utat részben ő maga, részben a társadalom fölégette mögötte. Egy olyan világ tűnik el így előle, amelyben az emberek természetesnek veszik egymás jelenlétét. Török Ilona megváltozása jelzi azt, hogy ezt a világot kegyetlenül pusztítja a feltörekvő új életforma. A főhős borúlátó szemléletét nem egyszerűen az okozza, hogy kiválik a parasztságból, mint társadalmi osztályból, hanem inkább az, hogy magával hozza az otthonemléstés vágyát (még ha ez nem is tudatosul benne), de az a világ, amelybe bekerül, ennek a vágnak útját állja. Duba alapvető célja ebben a regényben, hogy okokat elemző módon feltárjon.

A *Szabadesés*ben nagyobb erővel vetődik föl a nemzetiségi kérdés, mint a későbbi *Ivna* a *csukákban*. mert szorosan összefügg egy életforma megváltozásának problémájával. Ezért a *Szabadesés*-ben élesebb a cselekvésre késztető hang; maga a cím is jól kifejezi a nemzetiségi kisebbség sorsa iránti aggodalmat. Így függenek össze a regényben fölvetett egyéni problémák és a kelet-európai szocialista társadalmak fejlődésének fontos kérdései.

A *Szabadesés* megjelenése után a kritikusok joggal állapították meg, hogy ez a regény olyan frói tehetséget mutat, amely a jövőben még kiérleltebb alkotásokat hozhat létre. Ezeket a reményeket váltották valóra az *Ugrás a semmibe* című novelláskötet (1972) legjobb írásai és a *Vajúdo parasztvilág* (1974).

Az *Ugrás a semmibe* egyik legérdekesebb, önletrajzi elemekkel átszőtt novellája *A harmadik helyzet*, amelyben a lélektani típus mögött ugyanaz a társadalmi meghatározottság sejlik föl, ami a *Szabadesés*-ben. Lényeges Duba gondolatkörében a *Tárgyalás előtt* példázata: a szabadság szobra előtt vernek egy nőt, és senki nem siet a segítségére. Nem csupán a „hiányzó hős”-típusú társadalmi csapdát mutatja be ezzel, hanem azt is, hogy milyen következménye lehet annak, ha egy szocialista társadalomban ellentét képződik elmélet és gyakorlat között. *A Magánélet képekkel* azt mutatja, hogy a veszendő szellemi érték problémája érdeklí Dubát: hogyan lehetséges az, hogy emberi gondolatok a semmibe futnak anélkül, hogy esélyt kapnának a megvalósulásra? *A Forró nyarak* a következő Duba-kötet szempontjából is lényeges: élményvilágának sok eleme beépült a *Vajúdo parasztvilágba*. A című novella részletesen elemzi a főszereplőben lezajló folyamatot, s ezen belül mondja ki Duba vallomásszerűen, hogy miért kell megírnia a *Vajúdo parasztvilágot*: „egyszerre úgy érezte, hogy neki azt a valóságot, mely már csak őbenne él, meg kell őriznie, hogy végleg el ne vesszen, mert minden értékért kár, ami nyomtalanul elvész és megsemmisül.”

Ez a vallomásos szfn jellemző Duba egész eddigi életművére. Megmutatkozik ez a *Vajúdo parasztvilágban* is. A mű nagy része igen részletes, de nem szüntelen leírás: Duba a riporter és a realista írő igényességével kutatja a jelenségek okait. Nem azért mutatja be részletesen a falu háború előtti szokásait, mert néprajzi érdekességekre vadászik, hanem azért, mert a fölbomlás folyamatát vizsgálja, s ehhez először alaposan elemeznie kell azt a világot, amely megszűnik. Már a házat leíró első fejezet sem száraz tényközlés, mert az emberből indul ki, és az emberre irányul. A ház leírása azért lényeges számára, mert ezen keresztül bemutathatja a tulajdonosok — szülei — jellemének néhány lényeges vonását, amelyek közül néhányat a későbbi fejezetekben a Garam-menti parasztember általános jellemzőjeként említi meg. Hogy miért foglalkozik külön fejezetben a lovakkal, annak költői indoklását olvashatjuk a korábban írt *Szülőföldem* című esszében: „Föld ló és ember: olyan lánc volt ez, melyben a világmindenség alkotó elemei egyesültek, s mely a természetben fennálló harmóniát valósította meg.” Így az ember és ló kapcsolatának leírásában ismét emberi jellemvonások mutatkoznak meg: humanus és munkaszeretet. Duba a könyv minden részében nagy fontosságot tulajdonít a parasztembert körülvevő tárgyakkal, amelyek gazdájukat mind-mind determinálják, s így rajzolódik ki a parasztember jelleme. Így szerveződik egységes irodalmi művé Duba szociográfiája: az aprólékos leírások legkisebb mozzanatai sem érdektelenek, mert adalékok a természetet formáló és szilárd erkölcsi

alapon álló közösséget létrehozó ember rajzához. Hontfüzesgyarmat lakói rendkívül egyszerű gondolkodásmódjukkal, szikár, de nem rideg egyéniségükkel válnak jellegzetessé. Ezt mutatja sajátos kultúrájuk: a takaros, de dísztelen házak, a népmesék hiánya stb.

A szociográfia első részéből a természethez és ezzel az egyetemességhez közvetlenül kapcsolódó ember képe kezd kibontakozni, de ugyanilyen hangsúlyt kap a közösségi jelleg is. Az is fölsejlik, hogy a falu igyekszik függetleníteni magát a társadalom nagy erőitől, létrehozni a maga mikroközösségét. (Ez később még nagyobb hangsúlyt kap az *Ivna* a *csukákban*.) A *Vajúdo parasztvilág* módszere elsősorban a rendszerezett leírás, de mindenütt, ahol szükséges, az író levonja az általánosító következtetéseket. Az alapvető probléma, amelyből kiindul: milyen föltételek szabják meg egy zárt mikrotársadalom létrejöttét?

Duba emlékidéző hangon, de a túlzott érzékenyülést elkerülve írja le, hogy gyermekkorára paraszti világa már eltűnt. A falu bemutatása közben egyre inkább tágitja mondandóját: ez a leírás csak kiindulópont számára ahhoz, hogy egy nagy történelmi átalakulást elemezzon. Azt vizsgálja, hogy a parasztság hogyan illeszkedett be a szocialista társadalomba, milyen erők segítették, melyek gátolták. Sorsában drámáinak tartja azt a pillanatot, amikor elveszti önállóságát, melyet a faluközösség viszonylagos függetlensége biztosított számára. Duba ezt a kicsiny társadalmat sokoldalúan bemutatja. A szokások, a környezet leírásából egy humanusra épülő és a közösség megtartó erejét megeremtő társadalom képe bontakozik ki. A második részben a falu mikrotársadalmának fölbomlását kezdi részletezni, s a nagy fordulópontnak a háborút tartja. Olyan történelmi helyzetet rögzít, amelyben a falu bensőséges közössége már nem tudja magát függetleníteni a nagy társadalmi mozgásoktól.

Az író mindenütt hangsúlyozza, hogy ez a közösség sok tekintetben önmaga alkotta belső törvényeit. Még a vallást is arra használja föl, hogy saját erkölcsi erőit megalapozza, rendet teremtsen önmagában és környezetében. Ezért elmondhatjuk, hogy a vallás szerepe ebben a közösségben alapvetően nem az, hogy hamis tudatot kialakítva meggátolja az osztályharcot (a könyv más részeiből tudjuk, hogy a falun belüli osztályharcot nem ez akadályozza), hanem az, hogy humanus erkölcsi mércét adjon, s ezzel megeremtsen egyén és közösség harmonikus viszonyát.

Amikor Duba a parasztság szocialista átalakulásának kezdetét vizsgálja Hontfüzesgyarmaton, a hangja részvétellel teli, de tárgyilagos. A változásokkal szemben nem elutasító, sőt a falu szocialista fejlődését szükségesnek tartja, de értéket kutat a múltban is. A nagy átalakulás képe gyermek-, kamasz- és ifjúkori emlékekbe ágyazva is megjelenik. A falu mostani állapotát minduntalan szembeesíteni igyekszik a felszabadulás előttivel. A kérdés számára nem az, hogy jó irányban halad-e a parasztság (ebben bizonyos!), hanem az, hogy a régi paraszti közösségek értékes vonásai — elsősorban kemény erkölcsi tartása — megőrizhetőek-e a megváltozott körülmények között. A kérdésre válaszolni is igyekszik: a parasztságra jellemző lelki alkatnak több olyan értékes vonását leírja, amely érzése szerint a ma falujában is megvan. Ennek kapcsán elemzi a paraszti életszínvonal forradalmi változását. Nem részletezi, de érezhetően problémának tartja, hogy az anyagi javak nagyobb mértékben fejlődnek, mint az emberek tudati szintje, kulturális igényei. Azonban ez a tárgyilagos megállapítás sem válik értelmetlen nosztalgiaiá: érzelmileg nemcsak a múlthoz, hanem a jelenhez is kötődik Duba. Nem téveszti szem elől azt sem, hogy a parasztközösség egy nagyobb közösségnek, a társadalomnak része. Nem is jelentéktelen része: a történelemnek nemcsak tárgya, hanem formálója is, mint ezt Duba a könyv több részében bizonyítja. Ezért teljes joggal hangsúlyozza a *Szindarabok* című fejezet végén azoknak az óriási felelősségét, akik a parasztság tudatát formálják. Végső soron Erdei Ferenc „társadalom a társadalomban” gondolata visszhangzik itt.

Duba a jelent vizsgálja áltálal is, hogy kapcsolatot keres a húszas évek kommunista mozgalma és az ötvenes évek szocializáló tevékenysége között. A nemzedékeket vizsgálva lényegesnek érzi a különbséget a két kommunista generáció között, s bár ezt részletesen nem fejti ki, érződik, hogy többre becsüli azokat, akik nehéz körülmények között fejtenek ki ellenállást, mint a tényleges közösségtől elszakadó álforradalmárokat. Ez is része az ő társadalomképének. Vizsgálódása marxista szemléletű. Az ellentétek harcában látja a fejlődés mozgatórugóit, a múlttal való összehasonlítás józan, realis, elkerüli mind a hurróoptimizmus, mind a múltat visszasíró nosztalgia veszélyét. Költői, de tárgyilagos. Különösen szép az utolsó fejezet: tiszta költőiséggel úgy zárja le a szociográfiát, hogy az egész mű egyszerre sugall harmóniát és jövőbe néző nyugtalanságot. Harmóniát, mert a személyiség képes arra, hogy erőt nyerjen a szülőföldtől és egészséges izgalmat, mert a közelmúlt és a jelen ellentmondásait megoldani létkérdés a szlovákiai magyarság számára.

A *Vajúdo parasztvilágban* a költői szóképek is jelentéssel telföldnek, leggyakrabban a parasztember és a természet viszonyát mutatják. Csak egy példa: ebben a világban nem elmúlik a harag, hanem: „a gazdából meg kifújja a szél, kiáztatja az eső és kicserzi a fagy a mérget.” Zsilka Tibor írja, hogy az esztétikum csak a háború utáni irodalomban vált igazán a szociográfiák tudatosan alkalmazott alkotóelemévé. Ez jellemző Duba művére is. A könyvet az teszi magas szintű irodalmi alkotássá, hogy a múlt és a jelen tárgyilagos vizsgálatát áthatja az író személyisége, akinek érzelmevilága kettős kötődésű: minden mondatából sugárzik a régi paraszti erkölcsi tisztelete, de azt is érzik, hogy ő már alapvetően más világban érett fér-

fivá. Tudja, hogy jövőt építeni csak a múlt értékes alapjára lehet. Ezért fordít nagy figyelmet a múlt, egész mai világunk gyökerére.

Görömbei András így látja a *Vajúdo parasztilág* szintézisét: „Erdei Ferenc ténybeli pontossága, a tudomány erénye társul ebben a könyvben Sütő András »naplójegyzeteinek« lírai látásmódjával.” Az összehasonlítás azért is helytálló, mert Dubára is jellemző, amit Kovács Sándor Iván Sütő Andrárról ír: „műfaja az igazság keresése és kimondása, a tünődés a fennmaradás szükségességén, lehetőségein és módzatain.”

Az *Ivna a csukák* című regényben (1977.) Duba alapvetően a XIX. századi realista regénymodellt tekinti mintának: a világos szerkezet és stílus kauzális világot tükröz. Szerkezete nem hálózat-szerű, mint az első regényé, a főszereplő Péter nem uralja annyira az *Ivna a csukák* cselekményét, mint a *Szabadesés* Morvai.

A regény egy mikroközösség életének ábrázolása, jórészt néhány kamaszfiú szemén keresztül. Társadalomábrázolása két irányban hat: egyrészt egyre több kapcsolódási formát mutat be, amely a falut az egész országgal s világgal összeköti (a rádió hírei, a közeli kisvárosba tett út stb.), másrészt magának a falunak a képe is egyre árnyaltabb. Mivel Duba szemléletére alapvetően jellemző, hogy lényegesen tartja egy eltűnő életforma vizsgálatát, jelentős a regénynek az a vonala, amely a külvilág hatását vizsgálja a falura, hiszen a külvilág már azt az új életformát képviseli, amely a régit lassan kiszorítja.

Az ábrázolt falu főként kőnek, de józan szemléletű parasztemberekből áll. Az író hangsúlyozza természetközelségüket, mert ezt a szemléletet is olyan értéknek látja, amely a régi falusi életformával együtt kezd eltűnni, s így lassanként megszűnik az ember közvetlen, tapasztalati tényeken alapuló kapcsolata az egyetemességgel.

A kis falu, ez a zárt közösség, csak laza szálakkal kapcsolódik a külvilághoz, s így szinte törvényszerű, hogy kialakítja a maga mítoszát, amellyel a nagy társadalmi, politikai változásokat igyekszik saját maga számára magyarázni, értelmezni. Emellett azonban közvetlenül megjelenik a regényben a nemzetiségi probléma, amelynek fontosságát és bonyolultságát a gyorsan pergő események tömör elbeszélése tükrözi a X. fejezetben.

Az *Ivna a csukák*ban hiányolhatjuk az összetett valóságábrázolást — ha Duba első regényével hasonlítjuk össze —, bár kétségtelen, hogy az *Ivna a csukák* egyszerűbb világát némileg indokolja a tiszta kategóriákban gondolkodó kamaszhősök középpontba állítása. Az első regényben az emlékezés gondolatkörének része a csukamotívum, tehát az a világ, amely az *Ivna a csukák*ban kamaszos tisztasággal, egyértelmű archimédieszi pontként jelenik meg, a *Szabadesés*ben egy bonyolultabb életérzés része.

A regény középpontjában a kamaszfiúk lassú férfivá érése áll: a *Szabadesés* hősenek gyermek- és kamaszkorát látjuk. Péterben ugyan kevés olyan tulajdonság van, amely a *Szabadesés* Morvaiját határozottan emlékezetünkbe idézi, de összekapcsolja őket az a vonásuk, hogy mindketten önelemző lelki alkatúak. Ugyanakkor az *Ivna a csukák* főszereplőjének jellegzetesen kamaszos szemléletét mutatja, hogy bár súlyos nemzetiségi, társadalmi problémák miatt kell bujdosnia, mindezt szinte egyáltalán nem éli át, mert a szerelem nem hagy helyet más gondolatoknak. Csak a regény egy-két részletében éri meg (pl. a XI. fejezet végén), akkor is inkább csak ösztönösen, hogy ezek a kérdések valamiképpen az ő életével is összefüggenek. Ez az oka annak, hogy a regényben az ábrázolt kor problémái meglehetősen leegyszerűsítve — de elferdítések nélkül — jelennek meg.

Duba Gyula kiérleltbb alkotásait, az utóbbi egy évtized termését így foglalhatjuk egyetlen fejlődési sorba: a *Szabadesés*nek és az *Ugrás a semmibe* novelláinak része néhány szociográfiai ízü leírás, amelyek enciklopédikus gazdagsággal jelennek meg újra a *Vajúdo parasztilág*ban, Duba edigi legértékesebb művében. A témát azonban Duba még korántsem érzi kimerítettnek: célja az, hogy regényciklusban mutassa be a felszabadulás utáni dél-szlovákiai magyarság sorsát. Ennek a vállalkozásnak első terméke az *Ivna a csukák*.

Duba legértékesebb műveinek gyökerei a két világháború közötti népi irodalmon keresztül visszanyúlnak a XIX század népies mozgalmáig és a XVIII. század végének nemzeti fölészméléséig. Ilylyés Gyula írja: „A falukutatás magyar műfajának — a vidéki helyzetjelentéseknek — stílusgyökerei ott vannak Petőfi úti leveleiben, sőt Kazinczy útleírásaiban — szinte minden idő magyar útleírásaiban.” Közvetlenül természetesen a falukutató mozgalom tekinthető az eddigi Duba-életmű elődjének. A hagyományokból való táplálkozás azonban nem jelenthet, és Duba esetében nem is jelent korszerűtlenséget. Realizmusa szorosan összefügg szociológiai érzékenysé- gével és azzal, hogy művei között megjelenik a szociográfia műfaja. Az irodalmi szociográfia kialakulása elválaszthatatlan azoktól a törekvésektől, amelyek a XIX. századi realizmust igyekeznek továbbfejleszteni. Dubának is azért volt szüksége erre a műfajra, hogy egyszerre lehessen hagyományörző és ízig-vérig modern, együtt lélegezzen a világirodalommal, de jellegzetesen mutassa egy nemzetiségi kisebbség problémáit. A kérdések, amelyeket fölvet, a szlovákiai magyarságból indulnak ki, de kitágulnak: az egész szocialista rendszer s így az egész emberiség fejlődésével kapcsolatosak.

D. Rácz István

